

Starčevićev dom u vihoru rata: pravaške uspomene iz doba Nezavisne Države Hrvatske

STJEPAN MATKOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor u članku obrađuje dio povijesti Starčevićeva doma. Riječ je o zgradi koja je podignuta u vremenu nastupa modernog pravaštva u čast Ante Starčevića radi poticanja šire nacionalne svijesti o Ocu Domovine. Nakon otvaranja, Domom je upravljalo dioničarsko društvo. Taj tip društva u upravljanju Domom prevladavao je sve do početka prvih mjeseci nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. Unatoč ispreplitanju pravaštva i Ustaškog pokreta, nove su vlasti ukinule Starčevićev dom dioničarsko društvo, čime je otvoreno pitanje odnosa vrha Ustaškog pokreta prema starijim pripadnicima nekadašnje Hrvatske stranke prava.

Ključne riječi: Starčevićev dom, Hrvatska stranka prava, Nezavisna Država Hrvatska.

Krajem XIX. stoljeća političko-stranačka kriza na hrvatskoj sceni doživljavala je vrhunac (depresija je po definiciji pad, silazna putanja amplitude, pa mi je formulacija "pad – vrhunac" nespretna). Čvrsta ruka bana Khuen-Héderváryja i prevlast dualističke uprave, unatoč brojim krizama crno-žute Monarhije, pacificirala je hrvatsku politiku u duhu nagodbenih odrednica. Pokušaji okupljanja hrvatske oporbe prolazili su kroz mukotrпно traženje međusobnog dogovaranja u sjeni ostarjelih autoriteta, preispitivanja tradicija i pogleda na budućnost.¹ U središtu obnove moći posrnulog pravaštva našla se izgradnja Starčevićeva doma, koji je nedvojbeno trebao biti izraz kontinuirane odanosti Ocu Domovine i znak konsolidacije Stranke prava. Odluka o izgradnji Doma pala je na skupštini Stranke prava koja je održana krajem travnja 1892. u Rijeci, a nazočilo joj je više od 80 istaknutih pravaša iz banske Hrvatske, Dalmacije, Istre i Rijeke.² Na prijedlog narodnog zastupnika i zagrebačkog odvjetnika dr. Josipa Franka, a uz odobravanje svih sudionika skupštine, dogovoreno je da se u Zagrebu prinosima članova i simpatizera stranke podigne reprezenta-

¹ Više o tome u: Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973., 271.-309.; Ivo PERIĆ, *Politička oporba u banskoj Hrvatskoj 1880-1903.*, Zagreb 2009., 85.-217. i Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb 2001., 36.-69.

² "Zaključci Stranke prava", *Crvena Hrvatska*, br. 16, 21. svibnja 1892., 3.

tivna palača koja je bila predviđena za dom Starčeviću. Objavljeni zaključak skupštine bio je “da se Prvaku stranke prava prikaže narodni dar, koji će trajno posvjedočiti harnost sviestnih Hrvata za Njegove velike, neizmjerne zasluge i požrtvovanost, kojom narodu služi. Taj dar imala bi biti liepa palača u Zagrebu, koja bi bila i pravaškim Domom. Za tu će se svrhu izdati Proglas na hrvatski narod”³

Od svibnja 1892. počeli su stizati prvi novčani prinosi. Dvije godine poslije svečano je položen kamen temeljac. Istodobno je održana skupština Stranke prava na kojoj se javno izražavao optimizam, dok su se iza kulisa odvijale dramatične borbe za dobivanje premoći u stranci. Izgradnju Starčevićeva doma otpočetak su pratili problemi. Prvi su svakako bili financijske naravi, jer je dotok sredstava bio nedovoljan za podizanje ambiciozno zamišljene zgrade. Druge poteškoće bile su vezane uz rasplamsavanje unutarpravaških sporova, jer je Starčević bio teško bolestan, tako da se u očekivanju njegova odlaska sve više zaoštravala borba za preuzimanje kormila Stranke prava. U toj borbi jednu od ključnih uloga imao je Josip Frank, koji je upravo na sebe s uspjehom preuzimao glavne organizacijske poslove stranke. Problem financiranja izgradnje Starčevićeva doma prevladan je uzimanjem povoljnih zajmova. Tijekom ljeta 1895. Ante Starčević uselio se u Dom. Zatim je uslijedio raskol Stranke prava, pri čemu je Starčević podržao osnivanje Čiste stranke prava. Tom odlukom Starčević dom bio je u rukama “čistih” pravaša. U Domu je Starčević živio sve do smrti u veljači 1896., kada se iznova postavilo pitanje upravljanja zgradom zbog određenih dugovanja. Dom je po ostavini prema odluci u ostavinskom postupku pripao saborskom zastupniku i Starčeviću sinovcu Mili Starčeviću, koji je razmišljao o njegovoj prodaji, odnosno ustupanju Matici hrvatskoj ili Ćirilo-metodskoj družbi iz Istre. Rješenje je pronađeno u stvaranju dioničarskog društva, jer je to bio najbolji način za prikupljanje neophodnih novčanih sredstava. Zemaljska uprava dopustila je 1900. ustrojavanje Starčevićeva doma d.d., a daleko najveći dioničar bio je čileanski Hrvat Roko Bradanović, bogati trgovac iz Valparaísa, porijeklom s otoka Visa. U prvoj emisiji pušteno je ukupno 1 000 dionica. Prema odobrenim pravilima svrha i sastav društva bili su “nabava Starčevićevog doma u Zagrebu, njegovo koristnosno uživanje, čuvanje Doma njegovoj prvobitnoj svrsi, naime uspomeni na dr. A. Starčevića, potpomaganje po njem stvorene čiste stranke prava, odnosno njenog glavnog organa, kao i podupiranje I. hrvatske radničke tiskare. Društvo se osniva na temelju pravila društvenih prihvaćenih u glavnoj skupštini od 11/VI. 1888. sa temeljnom glavnicom od 170.000 K razdijeljenih na 34.000 na ime glasećih dionica po 50 K. Trajanje društva ustanovljuje se predbježno na 50 godinah. Ravnateljstvo sastoji se od 7 članovah izabranih po glavnoj skupštini na tri godine”⁴

No ostao je i dalje otvoren problem upravljanja zgradom. Članovi obitelji Mile Starčevića nisu bili zainteresirani za useljavanje. Za razliku od njih Marija

³ “Brzjavni”, *Hrvatska*, br. 98, 29. travnja 1892., 3.

⁴ Državni arhiv u Zagrebu (dalje: DAZ), Izvadak iz Trgovačkog registra za društvene tvrtke. Podaci o Starčeviću domu d. d. u: knj. II., str. 280.

Kumičić, udovica Eugena Kumičića, koji je jedno vrijeme bio i predsjednik Čiste stranke prava, odlučila je preuzeti na sebe tu brigu.⁵ Ona se 1905. zajedno sa sinovima preselila u Starčević dom i postala njegova dugogodišnja upraviteljica. Mariji Kumičić uspelo je konsolidirati poslovanje Doma, ponajprije daljnjim raspačavanjem dionica. Uz to je Dom pozitivno poslovao iznajmljivanjem dijela lokala, a sve je više korišten i za održavanje raznih stranačkih skupova ili priredaba. Međutim, ponovo su unutarpravaška previranja otvarala pitanja njegove budućnosti.

Raskol Starčevićeve hrvatske stranke prava iz 1908., koji je bio izazvan istupom Mile Starčevića i Ante "Tone" Pavelića, iznova je lomio sudbinu Doma. U bespoštednoj borbi izazvanoj raskolom "frankovački" protivnici nastojali su ovladati Starčevićevim domom. To je bio neuspješan pokušaj jer je Marija Kumičić ustrajavala na potpori Franku i njegovim sljedbenicima. Društvo je u tom razdoblju plasiralo novih 400 dionica i time održalo Dom pod nadzorom uprave koja je i do tada vodila poslovanje.⁶

Marija Kumičić ostavila je zapis svoga viđenja povijesti Doma, koji je bio napisan 1941., nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske.⁷ U njemu je iznijela niz pojedinosti o okolnostima upravljanja Domom bez kojih je u nedostatku sređene arhivske građe nemoguće rekonstruirati tijek događaja iz burne prošlosti te zgrade. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata u veći dio Starčevićeva doma ušla je Zemaljska obskrba, izuzevši stan koji je koristila obitelj Kumičić. Njoj je uz potporu Ravnateljstva Doma uspelo zadržati stambeni prostor "s razloga, što se taj stan u kojem je Stari svoju veliku dušu izdahnuo, smatralo svoje vrsti svetinjom, i kao takav ima meni doživotno služiti, a za uzvrat da ću ja i nadalje s mojim sinom Tomicom voditi svu brigu za Dom".⁸

Nakon Prvoga svjetskog rata i osnivanja Kraljevine SHS djelatnost Starčevićeva doma d.d. nije prekinuta. Ravnateljstvo društva plasiralo je 1920. daljnjih 1 600 dionica. Početkom 1921. izvršen je upis promjena društvenih pravila. Po tim promjenama "svrha društva je čuvanje doma njegovoj prvobitnoj svrsi naime uspomeni na dr. A. Starčevića i njegovo koristnosno uživanje".⁹

⁵ Više o Mariji Kumičić pišu Agneza SZABO, "Marija Kumičić – istaknuta žena hrvatske povijesti i kulture 19. i 20. stoljeća", *Eugen Kumičić – sto godina poslije*, zbornik radova, ur. B. Franković, Brseč 2010., 57.-66. i Lucija BENYOVSKY, "Marija Kumičić", *Hrvatska revija*, god. X., br. 4, Zagreb 2010., 106.-117.

⁶ Zakonodavstvo je naime načelno priječilo dioničkom društvu da nabavlja ili zalaže vlastite dionice. Zato se vlasnička struktura mogla održati smanjenjem temeljnoga kapitala ("temeljne glavnice") u smislu § 209 Trgovačkoga i mjenbenog zakona, kad je bilo moguće kupiti vlastiti dionice, ili izdavanjem novih dionica i njihovom kupnjom. (Usp. *Trgovački i mjenbeni zakon*, ur. Adolfo Rušnov, Zagreb, s. a., 80., 98.-99. i dr.)

⁷ Dijelove opisa povijesti Starčevićeva doma d.d., koju je napisala Marija Kumičić, donosi Hinko ŽIVKOVIĆ LAPČANSKI u podlistku "Sudbina doma Ante Starčevića", a objavljen je u tri broja revije *Obzor*, Zagreb, 15., 22. i 29. siječnja 1996.

⁸ Nacionalna i sveučilišna knjižnica (dalje: NSK), rukopis Marije Kumičić pisan strojopisom, *Moje veze sa Starčevićevim domom*, Zagreb 1941., R 7422, 5.

⁹ DAZ, Izvadak iz Trgovačkog registra za društvene tvrtke. Podaci o Starčeviću domu d. d. u: knj. V., str. 180. i 217.

Marija Kumičić, kao glavni protagonist za međuratno razdoblje, bilježi u svome zapisu o Starčeviću domu kakvi su bili financijski tokovi dioničarskog društva. Osobito u obzir uzima odnos prema onim pravašima koji su bili na razne načine povezani s Ustaškim pokretom, što je shvatljivo u kontekstu preispitivanja njezine uloge na čelu Doma od kraja travnja 1941. godine. Odrednica vremena u kojemu nastaje zapis uvjetuje u jednom dijelu i njen izričaj protiv zagrebačkih Židova. Ona piše:

Pod srbijanskim režimom naših je ljudi bilo mnogo po zatvorima. Predsjedniku Starčevićeva Doma je bilo povjereno, da on prema svome nalazu daje podpore iz posebnog fonda, kojim je on mogao razpolagati tako, da ni svi članovi Ravnateljstva nisu u to upućeni bili. Tako se moglo raditi, jer je među članovima Ravnateljstva vladala podpuna jednodušnost i neograničeno povjerenje, o koje se nije nitko ni za vlas ogriješio. Znam da su se davale stalne mjesečne podpore gdji. Javor¹⁰ od 1000 dinara. Isto toliko u ime mirovine je dobivao g. Martin Lovrenčević.¹¹ Davalo se i za obitelj Soldin¹², i za hranu utamničenicima, možda bi poblizje znao kazati g. Dr. Marijan Dražić, odvjetnik, koji u tu svrhu od Dra. Bošnjaka¹³ stanovite svote dobivao, dok nije jednoga dana javno iz frankovačke stranke izstupio.

Znam i za jedan račun, koji je Dr. Bošnjak u "Tipografiji" platio za božićni broj "Hrvatskoga Naroda" svotom od preko 12.000 din.

Nije mi poznato, koliko je nakon ovih i sličnih računa ostalo dioničarima za "vlastito obogaćivanje", što nam se podmetnulo kroz službene "Narodne Novine", o čemu će rieč biti malo kasnije.

Za prve prodaje dionica, kada je Domu najteže bilo, dionice su kupili samo najstariji pravaši, i to prvu hiljadu. Za druge emisije bilo je prodano 400 dionica. Jednu, i to zadnju od ovih 400, kupio je tada mladi odvjetnik Dr. Mirko Puk.¹⁴ Ne znam da je ikad itko od njega kao malog dioničara tražio da svoju dionicu proda, naprotiv, kad je Dom već skoro sasvim bio oslobođen duga, onda da se rieši i zadnjeg ostatka, moj je Tome povodom treće emisije nagovorio Dra. Puka, svoga kolegu iz najmladnjih dana, a u to vrieme već niz godina samostalnog odvjetnika, da kupi

¹⁰ Ida Javor (umrla 1939.) bila je supruga Stipe Javora (1877.-1936.), člana Hrvatske stranke prava, koji je uslijed torture smrtno stradao u zatvoru u Srijemskoj Mitrovici. Iznos od 1 000 dinara odgovarao je stanarini za stan prosječne veličine u središtu Zagreba. Marija Kumičić naknadno još bilježi u vezi s podmirenjem troškova: "(...) za prevoz umrloga Stipe Javora iz Beograda u Zagreb, za pogrebne troškove i sve što je s time u savezu, sabrali su stari pravaši Din. 27.440.- Blagajnik je bio g. Franjo Hrustić." NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, 11.

¹¹ Marijan Dražić je zagrebački odvjetnik s uredom u Gajevoj ulici. U nekim parnicama zastupao je pravaše. Martin Lovrenčević (1856.-1945.), pripadnik starije generacije pravaša, urednik brojnih pravaških tiskovina i sljedbenik Frankova pravca. Njegova kći Mara bila je udana za Poglavnika Antu Pavelića.

¹² Zbog atentata na Antona Schlegela, Matija Soldin, zajedno s Markom Hranilovićem, osuđen je na smrt i pogubljen (1931.). Obojica su bila pripadnici pravaške republikanske radničke mladeži.

¹³ Dr. Karlo Bošnjak (1866.-1953.), teolog i saborski zastupnik iz pravaških redova (od 1906.). Još 1909. dobiva položaj predsjednika uprave Starčevićeva doma.

¹⁴ Dr. Mirko Puk (1884.-1945.), glinski odvjetnik i član Stranke prava još iz vremena prije Prvoga svjetskog rata. Ministar pravosuđa u prvoj vladi Nezavisne Države Hrvatske. U svibnju 1945. britanska vojska izručuje ga Jugoslaviji, a o njegovoj sudbini ne zna se ništa pouzdano.

barem 40 dionica, što je on i učinio, podižući – pošto je s trećom emisijom bio sav dug izplaćen – na svoje kupone otpadajuće dividende. Da smo mi, stara garda, bili gramzljivi za dionicama, ne bi nikoga nagovarali da ih kupi, nego bi ih za sebe zadržali. Ne znam da je Dr. Puk ikakav interes za Dom pokazivao do najnovijih vremena, kad je od Dra. Bošnjaka mjesečno primao 2000 din. u ime doprinosa za svoju tajnu političku organizaciju.

God. 1939. došao je Dr. Puk prvi i zadnji put na Domovu glavnu godišnju skupštinu s punomoći gdje. Zore Bušljete¹⁵ iz Gospića. Da je g. Dr. Puk znao, da su dionice gdje. Bušljeta niz godina bile kod mene pohranjene uz njezinu punomoć za svaku nepredvidjenu eventualnost, ne bi joj bio pisao, da njemu dade svoju punomoć. Dionice gdje. Bušljeta bile su i ostale kod mene sve do moga prisilnog izseljenja iz Doma, a primila ih je natrag istom na moju molbu.

Poznato je, da su u stranačke svrhe, tj. za potrebe HSP-a, bile na Jelačićevu trgu br. 6, u kući dra. Herzoga iznajmljene prostorije uz mjesečnu najamninu od 5.000 dinara. Kroz tri godine se je ta najamnina plaćala iz Domovih sredstava, i tako je Dom, odnosno njegovi dioničari, izdao 180.000 dinara za samu stanarinu. Ja sam, priznajem, protiv te visoke najamnine češće prigovarala, ali sam uvijek bila ušutkana time: “Pavelić je poručio, neka ništa ne odkazujemo, on će skoro doći i s Jelačićeva trga proglasiti slobodnu Hrvatsku.” Moj Tome¹⁶ na to bi znao reći: “Dodje li kada do toga, zar nemamo naš Starčevićev Dom? Svakako dostojnije mjesto, nego da se Hrvatska proglašila slobodnom iz židovske kuće.” Moj Tome znao je reći i ovako: “Ako bude, i kad bude Hrvatska slobodna, Herzog će vas sam moliti da iz njegove kuće to proglasite, i ne će tražiti ni stanarinu, nego će još cielu kuću na svoj trošak vien-cima izkititi.” Konačno nakon duge tri godine obustavljeno bi plaćanje stanarine iz Domovih sredstava, a da se je tako dugo plaćala, treba u dobro upisati do skrajnosti strpljivim dioničarima koji i ovom požrtvovanošću dokazaše, da svojim žrtvama nisu zaslužili objedu, da su dionice kupovali i još k tomu od “malih ljudi radi vlastitoga obogaćivanja”.

Kad se napokon Dr. Ante Pavelić vratio u domovinu kao Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske, uvjeren sam, da Mu ni na kraj pameti nije bilo, da s Herzogove kuće proglasi Hrvatsku Slobodnom i Nezavisnom Državom, što je i činom potvrdio.

Iz ovih neoborivih podataka jasno je kao sunce, da je ogromna većina baš starih dioničara svojim novcem spasila Dom od prodaje na bubanj, a te do skrajnosti požrtvovane ljude netko /znadem tko/ je kroz službene “Narodne Novine” i kroz “Hrvatski Narod” sviestno uznastojao ocrniti pred čitavim hrvatskim narodom, da su oni “kupovanjem pojedinačnih dionica od malih ljudi ove oštećivali radi vlastitog obogaćivanja”.¹⁷ Ta za samu stanarinu na Jelačićevom trgu više je Domo-vog novca izdano, nego je uobće za gradnju Doma u narodu sabrano bilo.¹⁸

Uvid u arhivsko gradivo dopušta pomnije sagledavanje sastava uprave Starčevićeva doma uoči Drugoga svjetskog rata. Polovicom 1930-ih predsjednik glavne skupštine Starčevićeva doma d.d. bio je dr. Karlo Bošnjak. Prema

¹⁵ Vjerojatno se misli na suprugu Ivana Bušljete, gospičkog trgovca i pravaša.

¹⁶ Riječ je o odvjetniku dr. Tomi Kumičiću (rođ. 1885.), sinu Marije Kumičić, nekadašnjem saborskom zastupniku u kotaru Zlatar, koji je umro 31. kolovoza 1940. godine.

¹⁷ Vidi priloge 3 i 4.

¹⁸ NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, 6.-7.

odlukama skupštine od 31. ožujka 1935., nove trogodišnje mandate za upravu dobili su stari članovi ravnateljstva Karlo Bošnjak, Franjo Hrustić, Hugo Kon, Tomo Kumičić, Ante Matasić st. i Vladimir Prebeg, dok je za novog člana uprave izabran Bare Poparić. U nadzorni odbor ušli su David Karlović, Martin Lovrenčević i Ante Matasić ml. Po odlukama skupštine od 20. ožujka 1938. potvrđeni su isti članovi koji su i do tada upravljali Domom.¹⁹ Za sada možemo ustanoviti da su svi navedeni, osim jednoga člana uprave, bili nekadašnji članovi pravaške stranke. Upada u oči jedino ime Huga Kona, za koga ne možemo potvrditi tu činjenicu. On je na gradskim izborima 1927. bio na samostalnoj "listi izbornika Židova" i bio je biran u zagrebačko Gradsko zastupstvo.²⁰ Je li bio u nekim vezama s pravašima, što nije isključeno zbog povezanosti dijela zagrebačkih Židova s "frankovcima", ostaje za istražiti.²¹

Prema izvještaju Ravnateljstva s redovite glavne skupštine, održane 28. siječnja 1940., ono je, kao i ranijih godina, bilo pretežito upućeno na održavanje zgrade i što povoljnije iznajmljivanje poslovnih prostorija.²² Konzorcij članova Ravnateljstva otkupio je 680 dionica koje su glasile ime Tome Bradanovića, a nakon njegove smrti bile su u vlasništvu općine Vis. Bilanca društva iskazivala je dobitak (nešto više od 20 000 dinara), zbog čega je Ravnateljstvo odobrilo povišenje dividende, što je obrazloženo činjenicom da je i porez na dividende bio povišen.

Posljednji izvještaj Ravnateljstva bio je podnesen na skupštini društva 23. ožujka 1941., a u njemu su navedeni podaci koji potvrđuju rentabilnost poslovanja:

Ravnateljstvu čast je dalje izvijestiti Slavnu skupštinu, da je prema § 2. društvenih pravila upravljalo Starčevićevim Domom i u godini 1940. onamo, da ga čuva njegovoj prvobitnoj namjeni, to jest časnoj uspomeni na dr Antu Starčevića, Oca domovine. Ono je u tom cilju podijelilo prošle godine što u nacionalno-kulturne, što u nacionalno-socijalne svrhe, što kao potpore nekim potpore vrijednim pojedincima Din. 25.000.—Manje istina nego godine 1939., jer je raspolagalo i manjim čistim dobitkom, ali još uvijek lijepu svotu. Uzrok je ovomu veći izdatak za uzdržavanje Starčevićevoga Doma, odnosno temeljiti popravak čitavoga Domovog krovišta, koji se popravak više nije nikako smio odlagati. Treba imati na umu, da je Domova zgrada podignuta još pod konac prošloga stoljeća i da se je od tada iz godine u godinu, a što dalje to sve i više i teže i skuplje, popravljalo i krparilo po škrljčevom krovištu i kupoli, dok je išlo. /.../ Iz Računa razmjere per 31. prosinca 1940. najviše prihoda dolazi od stanarina (263.760 din). Iz materijala za 1939. među najamnicima su ljekarnik Ivo Vranić i Cosulich Line, sada Italia plovidbeno društvo.²³

¹⁹ DAZ, Sudbeni stol – Trgovački sud, 2b-38/11 sig 1610, Fi – 2819/33, kut. 117.

²⁰ DAZ, HR-DAZG-10 Gradsko poglavarstvo, Politički odsjek. Izbori 1927.

²¹ Usp. Paulina RADONIĆ VRANJKOVIĆ, "Hugo Kon", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7., Zagreb 2009., 563.-564. Kon je opisan kao jedan od vodećih hrvatskih cionista koji je stradao u Auschwitzu. Tu se navodi da mu je 1909. objavljen članak u *Hrvatskome pravu*, "frankovačkom" dnevniku. Više o Konovoj sudbini za Drugoga svjetskog rata u: Ivo i Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.

²² DAZ, Sudbeni stol, 1610.

²³ *Isto*.

Neposredno uoči proglašenja Nezavisne Države Hrvatske došlo je do promjena u Ravnateljstvu Starčevićeva doma. Trgovački sud zabilježio je u trgovačkom registru da je umjesto izbrisano ime umrlog Tome Kumičića za člana Ravnateljstva upisan dr. Gjuro Kumičić, i to slijedom podnesenog izvještaja o redovitoj godišnjoj glavnoj skupštini.²⁴ Te je godine snižena dionička glavica odlukom redovite skupštine u siječnju (tzv. obaljanje). Iz popisa dioničara vidljivo je da su u njemu i dalje dominirala imena iz pravaške sredine.

Popis dioničara koji su pristupili redovitoj glavnoj skupštini držane 28. siječnja 1940.

Ime i prezime dioničara	Broj dionica
Natko Batinić	20
Karlo Bošnjak	134
Fran Dujmović	71
Slava Fürst	168
Franjo Hrustić	136
Josip Hrustić	21
David Karlović	99
Krešo Karlović	6
Hugo Kon	22
Božidar Kon	2
Gjuro Kumičić	53
Marija Kumičić	66
Tomo Kumičić	124
Martin Lovrenčević	5
Ante Matasić ml.	5
Bare Poparić	20
Vladimir Prebeg	109
Srećko Kodžić	1
Mirko Puk	41
Fran Milobar	20
Petar Kodžić	1
Anka Kodžić	1

Slom Kraljevine Jugoslavije i proglašenje Nezavisne Države Hrvatske pod okriljem sila Osovine pokrenuli su niz korjenitih promjena. Poglavlak i drugi važniji članovi Ustaškog pokreta odmah su naglasili da od 10. travnja započinje novo razdoblje s revolucionarnim obilježjima, čime su odbačena naslijeđa prethodnih državnih uređenja u kojima Hrvatska nije imala status samostalne države, nego je bila podložna stranim nositeljima vlasti. Uspostava nacionalne države protekla je u formi diktature, autokratskog političkog sustava i ratnog ozračja, što je umnogome određivalo zaoštreniji smjer vladanja.

²⁴ DAZ, Sudbeni stol – Trgovački sud, Fi 2819/933-22 (7731) 1-1. Odluka Trgovačkog suda u Zagrebu od 26. ožujka 1941.

Ustaški pokret nije bio politička stranka. Njegovo vodstvo smatralo je da su ustaše pripadnici Hrvatskog oslobodilačkog pokreta čijom je zaslugom provedena potpuna borba protiv jugoslavenske monarhije i uz volju dijela naroda uspješno ostvarena državotvorna misao Hrvata koju je trebalo dalje bezuvjetno izgrađivati. Travanjski trijumf značio je i potpunu prevlast Ustaškog pokreta koji je sada bio u prigodi organizirati cjelokupni državni život.

Sada nas zanima zašto je došlo do ukidanja Starčevićeva doma d.d. ako je poznata činjenica da su Ante Pavelić, veći broj istaknutih pripadnika Ustaškog pokreta i dužnosnika Nezavisne Države Hrvatske bili nekadašnji članovi Hrvatske stranke prava.²⁵ S uvođenjem diktature kralja Aleksandra Karađorđevića obustavljen je parlamentarizam i zabranjen rad strankama. Pavelić i neki drugi pravaši otišli su u emigraciju i pokrenuli Ustaški pokret, a domovinski pravaši reagirali su na različite načine, ali više nisu obnavljali svoju stranačku organizaciju. Najborbeniji je bio mlađi dio pravaša, koji se okrenuo oružanim akcijama i priklonio se Ustaškom pokretu.²⁶ Za vrijeme diktature neki od onih starijih, koji su do tada bili politički angažirani, bili su izloženi državnoj represiji, što je utjecalo na njihovu pasivizaciju. Do sredine 1930-ih mogli su u političkom smislu nastupati jedino ilegalno, a poslije više nisu ni sudjelovali u parlamentarnim izborima, određujući pri tome jedino hoće li podržati Hrvatsku seljačku stranku kao nositeljicu nacionalnog otpora beogradskoj dominaciji ili će apstinirati od glasanja.²⁷ Stanje fragmentiranosti pokazuje činjenica da su se neki priklonili političkim skupinama bez određenih stranačkih naziva, poput one oko tjednika *Nezavisnost*, ili su se nešto kasnije povezali s onima oko dnevnika *Hrvatski narod* i ilegalno djelovali kao domovinsko krilo Ustaškog pokreta. Kada je s dolaskom Milana Stojadinovića na čelo jugoslavenske vlade popustila državna represija, dolazilo je do otvaranja pitanja o obnovi pravaštva. Međutim, prevagnulo je mišljenje da je Hrvatska seljačka stranka jedini simbol hrvatske političke snage u zemlji i da ne treba slabiti njene snage. Ipak, da bi se održala svijest o starčevićanskom značaju i zadržao prostor javnog djelovanja, najveći broj pravaša izražavao je svoje poglede u udrugama različitih profila koje izvorno nisu imale političke zadaće, ali su u zadanim okolnostima mogle poslužiti kao okvir za javni angažman. Stoga možemo zaključiti da je od šestosiječanjskih promjena Hrvatska stranka prava raspuštena i ona postaje bivša stranka koja će se službeno obnoviti tek početkom 1990-ih.

Unatoč tomu što se 1929. ugasila djelatnost Hrvatske stranke prava, ostalo

²⁵ O poveznicama između pravaštva i ustaštva vidi Fikreta JELIĆ BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb 1978., 11.-57. i Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb 2006., 33.-67.

²⁶ Tomislav JONJIĆ, "Proces Hranilović-Soldin. Prilog poznavanju postanka ustaškog pokreta", *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 8. i 9. siječnja 2009. u Zagrebu*, (ur. Tomislav Jonjić, Zlatko Matijević), Zagreb, 2009., 167.-196.

²⁷ Prigodom preslušavanja u svibnju 1945. pred komunističkim predstavnicima Budak je izjavio da su ustaše "mnogim našim ljudima savjetovali nakon diktature i za vrijeme iste, da se začlanjuju u HSS, jer nije bilo moguće djelovanje HSP". Prema Ivo PETRINOVIĆ, *Mile Budak – portret jednog političara*, Split 2002. (prilog knjige, bez paginacije).

je još mnogo toga iz pravaške ostavštine što se i dalje naglašavalo u javnom životu u svrhu održavanja ili osnaženja hrvatske državotvorne i nacionalne ideje. Potrebu povijesne sintetizacije imale su sve relevantne političke skupine, prilagođavajući ju svojim ideološkim pogledima. Motiv rakovičkog ustanka ("duh Rakovice") pod vodstvom Eugena Kvaternika bio je stalna inspiracija za revolucionarnu borbu i mučeništvo, a pogotovo za one koji su smatrali da se nacionalna prava u Jugoslaviji ne mogu ostvariti parlamentarnim putem.²⁸ Još je važniji bio lik Ante Starčevića kao primjera beskompromisnog političara koji se zalagao za hrvatsku samostalnost i trajno usadio vrijednosti nacionalne ideje u šire slojeve. Za krug svih onih u domovini i iseljeništvu koji su se borili za stvaranje samostalne hrvatske države Starčevićovo djelo bilo je neosporno polazište za promišljanje.²⁹ Raspad Kraljevine Jugoslavije i proglašenje Nezavisne Države Hrvatske trebali su samo potvrditi tu povezanost, koja je već bila doktrinarno ispisana. Ipak, sudbine pojedinih pravaša koji su slijedili starčevićansku misao pokazat će i njihovu individualnu krhkost u odnosima s novim vlastima. Drugim riječima, nekadašnja pripadnost pravaštvu nije jamčila osiguravanje povoljnog položaja u novim okolnostima.

Već u drugoj polovini travnja 1941. među onima koji dolaze u audijenciju Paveliću nalaze se i neka od starih pravaških imena. Tako ga posjećuju Matej Mintas i predstavnici prijeratne zadruge Ante Starčević, među kojima su bili Dragan Dujmović, Arsen Pozajić, Gabrijel Kruhak, Emil Perška i kapetan Ivan Lukac.³⁰ Nedugo zatim u posjet mu stižu Kerubin Šegvić, Gjuro Kumičić, Vladimir Prebeg, urednici nekadašnjih starčevićanskih listova. Među Pavelićevim posjetiteljima bio je i Čedomil Jo, koji je u ime Saveza hrvatske pravaške omladine, a kao nekadašnji predsjednik Hrvatskog akademskog kluba Kvaternik, došao izraziti vjernost Poglavniku. Vrhunac uzajamnosti bilo je okupljanje sredinom studenoga 1941. predstavnika poslovnog odbora na čelu s Ivom Klemenom, građanskog kluba i članova bivše Hrvatske stranke prava na gornjogradskom Trgu Stjepana Radića (današnji Trg svetog Marka).³¹ Pavelić je tom prigodom održao govor na otvorenom, u kojem je naglasio da nikada

²⁸ Milivoj KARAMARKO, "Kult Rakovice", *Plava revija*, br. 1, Zagreb, listopad 1941., 18.

²⁹ Za međuratnu recepciju tradicionalnog pravaštva mora se istaknuti da nije bila jedinstvena i da su primjerice pojedini članovi HSS-a ili hrvatske ljevice poštivali djela Starčevića i Kvaternika, shvaćajući ih kao moralne veličine i ljude vezane uz narod. Ipak, njihove veličine tumačili su u skladu sa svojim ideološkim obrascima o socijalnoj pravednosti. Ni na desnoj polovici hrvatske scene nisu vladala jedinstvena gledišta, što potvrđuje analitički članak Tiasa MORTIGIJE, "Literatura o Starčeviću i pravaštvu", u: *Dr. Ante Starčević o 40. godišnjici smrti*, Zagreb 1936., 82.-85. Slično možemo kazati i za vrednovanje opusa Stjepana Radića iz kuta gledanja raznih političkih skupina.

³⁰ "Audijencija kod Poglavnika Dra Ante Pavelića", *Hrvatski narod*, br. 66, 19. travnja 1941., 10. Gabrijel Kruhak suđen je 1921. u poznatom procesu protiv Milana Šufflaya zbog veleizdaje, a bio je među optuženima i zbog ubojstva Schlegela; Emil Perška bio je nogometaš i sudionik petoprosinačkih demonstracija iz 1918.; Pozajić je supotpisnik pisma hrvatskih nacionalista protiv Mačeka (1938.), koje je sastavila skupina oko lista *Nezavisnost*; Dragan Dujmović bio je pravaš i predratni ustaša te uz Kruhaka i budući član Hrvatskog državnog sabora (1942.).

³¹ "Veliki dan sljedbenika Ante Starčevića", *Hrvatski narod*, br. 242, 14. studenoga 1941., 1.

na tome trgu, gdje se nalaze zgrade vlade i sabornica, pravaši nisu mogli masovno manifestirati jer to nisu dopuštali strani gospodari. Uvodni komentar *Hrvatskog naroda* precizno je protumačio taj skup, označujući ga pokazateljem promjena: “Zaključeno je veliko razdoblje hrvatske povjesnice, doba oslobodilačke borbe. Stari je Zavjet završen i mi smo naraštaj, koji počinje Novi Zavjet. Pravaštvo je izvršilo svoju ulogu i pripremilo hrvatski narod za odlučna vremena. Ustaški pokret na čelu s Poglavnikom dokrajčio je oslobodilačku borbu i obnovio Nezavisnu Državu Hrvatsku, koju oslobodjeni hrvatski narod sada uredjuje i učvršćuje, crpeći i dalje snagu iz nauke Oca Domovine.”³²

Pavelić je u mnogim prigodama naglašavao povijesnu ulogu pravaštva, u kojemu je i sam imao istaknuto mjesto, sve do 1929. godine i odlaska u emigraciju. Još se više pozivao na utjecaje Ante Starčevića i naglašavao da ustaška načela sadržavaju u sebi starčevićanski nauk o samostalnoj državi koji je desetotranjskim događajima proveden u djelo – “uskrsnućem Nezavisne Države Hrvatske ostvaren je životni san velikog muža”. Potvrda kolektivnog sjećanja uskoro je pokazana javnim obilježavanjem rođendana Oca Domovine, ali i imendan – Antunova – koji su ujedno iskorišteni da bi se pokazala simbioza između političke misli Starčevića i Pavelića.³³ Na imendan 13. lipnja održana je svečanost spomen-dana Oca Domovine, kada je položena svečana zakletva domobranskih poručnika i održan mimohod pred Poglavnikom. U rasporedu proslave sudjelovala je Ustaška zadruga Ante Starčević pod vodstvom svog predsjednika Dragana Dujmovića. Ovi svečani događaji bili su zgoda da se u novinama istakne nekoliko osebujnih zapažanja koja su odražavala tadašnju klimu i prilagodbu prevladavajućim normama novog poretka. Tako prema *Hrvatskom glasu* “Starčević nije bio strančar. On je bio politički hrvatski prorok. On je pred osamdeset godina vidio ono, što nisu ni tako zvani stručni i veliki političari vidjeli pred nekoliko dana.”³⁴ Korak dalje otišlo je *Hrvatsko gospodarstvo*: “Nije slučaj, da je Otac domovine ujedno i Otac hrvatskog nacionalizma. Veliki se državnici odlikuju darom predviđanja. Starčević je jedini pravo predviđao. Osjećao je skori pad tada moderne demokracije, koja je otvorila geto, te pustila Židove u sve narode, da ih truju talmudizmom, osjećao je, da evropske narode očekuje rasulo u nekritičkom primjenjivanju načela revolucije iz 1789. godine, znao je, da se veliki i mali narodi mogu sačuvati vraćanjem onim tradicijama, koje su ih održale kroz vjekove; bio je uvjeren, da nacionalizam države stvara, a raskalašena demokracija razara.”³⁵ Uz to su javni mediji pisali o spontanom prikupljanju novčanih priloga građanstva za podizanje spomenika Ocu Domovine u nekoliko gradova, dok su Braća hrvatskog zmaja najavila

³² *Isto.*

³³ Prigodom posjeta predstavnika Hrvatske državne vlade Starčeviću grobu u Šestinama, ministar i doglavlak Mile Budak je “nakon svečane šutnje” uskliknuo “Slava Ocu domovine! Živio Poglavlak!”; “Članovi hrvatske državne vlade na grobu Oca Domovine”, *Hrvatski narod*, br. 121, 15. lipnja, prenosi vijest HIS-a od 13. lipnja 1941.

³⁴ Prema rubrici “Kroz domaće novinstvo” i “Politički pregled”, u: *Hrvatski narod*, svibanj i lipanj 1941.

³⁵ *Isto.*

postavljanje spomenika ispred Starčevićeva doma u Zagrebu, što je trebala biti kruna inicijative koja je pokrenuta 1936. prigodom 40. godišnjice obilježavanja Starčevićeve smrti.³⁶ Utkanost Starčevićeva imena u različite strukture države i Ustaškog pokreta nastavit će se i u sljedećem razdoblju tijekom rata. Primjerice, novoizgrađena naselja dobivaju ime Oca Domovine, kao i nekih drugih osoba koje su izražavale nacionalne vrijednosti, a članovi Ustaškog pokreta osnivaju Starčevićevu ustašku mladež kao jednu od sastavnica Ustaške mladeži.

Međutim, sve to nije bilo dovoljno da se u slučaju Starčevićeva doma održi sastav i oblik njegove dotadašnje uprave jer je donesena odluka o izvlaštenju toga prostora u kojemu je Otac Domovine proveo svoje posljednje dane. Tako su neki od starih i uglednih pravaša doživjeli da budu javno prozvani, pa i odstranjeni iz društva koje je bilo simbolom starčevićanske tradicije. Odlukom državnog vrha pokrenuto je ukidanje Starčevićeva doma d.d. uz poglavnikovo obrazloženje da su u njemu prevladali oni koji su u prikupljanju dionica “vidjeli unosan posao vlastitog obogaćivanja”, što nije odgovaralo “duhu novog poretka”.³⁷ Druga primjedba odnosila se na tvrdnju da Ravnateljstvo Starčevićeva doma d.d. nije prije rata financijski u odgovarajućoj mjeri potpomogalo Ustaški pokret. Radi provedbe preuzimanja Doma i njegova stavljanja na raspolaganje Ustaškom pokretu najprije su određeni povjerenici. Postavljanje povjerenika u poduzeća, udruge i druge važnije ustanove bila je uobičajena mjera u prvim tjednima nove države. Dužnost povjerenika u Starčevićevu domu obavili su ustaški stožernik Mirko Jerec i Poglavnikov povjerenik Leonard Grivičić, koji su 30. travnja 1941. posjetili Mariju Kumičić, pokazujući joj rješenje s potpisom Lovre Sušića, ministra narodnog gospodarstva. Prema zapisima Marije Kumičić, koja je bila neugodno iznenađena odlukom o svojoj deložaciji, tom je prigodom osobiti sarkazam pokazao Blaž Lorković, koji je tijekom preuzimanja zgrade kazao: “No, milostiva, kako vam se čini da sin jednog slavosrba preuzima Starčevićev Dom od vas u svoje ruke?”³⁸ Ta zajedljiva opaska odnosila se na činjenicu da je Blaž Lorković bio sin pokojnog Ivana Lorkovića, nekadašnjeg članka Napredne omladine koja se početkom XX. stoljeća zalagala za hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo i oštro se sukobljavala s dijelom pravaštva kojem je pripadala obitelj Kumičić. Zbog nastale situacije Marija Kumičić zatražila je razgovor s Poglavnikom. On ju je primio u posjet i potvrdio odluku o njezinu iseljenju iz Doma, što je ona doživjela kao prisilni izgon. Unatoč tomu preselila se početkom lipnja, zajedno sa sinom Gjurom, u stan na Trgu kralja Tomislava, koji je bio u vlasništvu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i za njega plaćala najam. Svi ostali korisnici poslovnih prostora, osim jedne firme, također su napustili lokale. Situaciju s promjenom uprave Doma spominje i Ivan Peršić, poznati kroničar zagrebačkih zbivanja i

³⁶ “Rad Družbe Braće hrvatskog zmaja za spomenik Ocu domovine”, *Hrvatski narod*, br. 102, 25. svibnja 1941., 12.

³⁷ Vidi prilog 4.

³⁸ Vidi prilog 14.

nekadašnji pravaš. On je zbog prijašnjih sukoba unutar pravaštva, uključujući i pitanje upravljanja Domom, ulazio u javne polemike nimalo nježnog sadržaja s Marijom Kumičić, a za njenu je sudbinu pribilježio: “/.../ Zato je primila kaznu ali od ustaša, koji su ju bacili pred smrt iz Doma na najbezobzirniji način, zapečaćen još u službenim novinama priloženim obrazloženjem.³⁹ Koliko je kod svega sebičnosti Kumičićke ne znam, ali nebi joj bilo zamjeriti obzirom na obiteljske žrtve za stranku. To javno osramoćenje strašno je se kosnulo i nije poduzela ni koraka za života, da se revidira i ublaži, poslije smrti, uoči ustaške pogibije, dobila je neko odlikovanje. /.../”⁴⁰

Odlukom o izvlaštenju uprave na čelu s Marijom Kumičić Starčević se dom “vraćao hrvatskom narodu”. Unatoč tako zapisanoj formulaciji postavljalo se pitanje tko će se useliti u zgradu. Iz zapisa Marije Kumičić i službene obavijesti u *Narodnim novinama* proizlazilo je da Starčević dom preuzima Zaklada Oca Domovine Dr. Ante Starčevića, koja je osnovana polovinom srpnja.⁴¹ Prema svemu sudeći, ta je Zaklada bila oslonjena na tradiciju Hrvatske kulturno-pripomoćne zadruge Ante Starčević koja je osnovana još u Kraljevini Jugoslaviji. Ona je bila nositelj pravaške tradicije po kojoj je bila zadužena da svake prve nedjelje nakon Antunova organizira priredbe o Starčeviću i skupni pohod na njegov grob u Šestinama. Uoči rata predsjednik Zadruge bio je Milan Fraisman, a iz događanja u njenim redovima vidi se da su u njoj bila djelatna mnoga imena koja su u doba Nezavisne Države Hrvatske postigla određene položaje: Mirko Puk, Dragan Šafar, Nikola Kaić, Leonard Grivičić, Božidar Cerovski, Mirko Vutuc i mnogi drugi.⁴² Upravo prva četvorica spomenutih pravaša imat će svoju ulogu u preuzimanju Starčevićeva doma. Uz Zadruhu Ante Starčević vezani su i određeni unutarnji sporovi koji su zrcalili sporove oko političkih promišljanja uoči Drugoga svjetskog rata. Prema poslijeratnim iskazima Božidara Kavrana, u Zadruzi su postojale dvije struje. Jedna je simpatizirala sile Osovine, dok je druga odbacivala takav smjer i tvrdila da je Starčević bio primjer demokratskog intelektualca. Neovisno o tim podjelama među starčevićanskim sljedbenicima, izazvanima dobrim dijelom i suvremenim utjecajima iz europskog okruženja, činjenica je da među više od 800 članova Zadruge nije bilo dioničara iz Starčevićeva doma osim Franje Hrustića.⁴³ Po tom ključu moglo bi se zaključiti da je dio starih pravaša ili “stare garde”, kako ih naziva Marija Kumičić, ostao izvan žarišta javne borbe u kojoj sve istaknutiju ulogu dobivaju pripadnici mlađe i borbenije generacije.

³⁹ Vidi prilog 4.

⁴⁰ DAZ, osobni fond Ivana Peršića, sv. 12.

⁴¹ “Osniva se ‘Zaklada Oca Domovine Dra Ante Starčevića u Zagrebu’”, *Hrvatski narod*, br. 153, 17. srpnja, 4. Obavijest je objavljena u rubrici “Hrvatski Ustaški Pokret”. Tekst Zakonske odredbe o osnivanju Zaklade u: *Zbornik Zakona i Naredaba Nezavisne Države Hrvatske*, Godište 1941., 272.-273. Vidi prilog 3.

⁴² “Komemoracija za Antu Starčevića”, *Hrvatski Zagorac*, br. 192/1939.

⁴³ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Služba državne sigurnosti RSUP SRH, bilješke Božidara Kavrana iz 1948., 013.6. U tom materijalu priložen je poimenični popis članova zadruge Ante Starčević.

Odlukom nadležnih tijela stvarni korisnik Starčevićeva doma nešto ranije, prije obavijesti o pokretanju Zaklade Oca Domovine Dr. Ante Starčevića, postaje Glavni ustaški stan (GUS). Prema predratnim odredbama Ustava Ustaše – hrvatske revolucionarne organizacije (1932.), riječ je o dijelu organizacije koji “upravlja svim poslovima, koji se odnose na cjelokupnu organizaciju i revolucionarni rad”, a njegove članove imenuje Poglavnik.⁴⁴ Povratkom Poglavnika s najvećim dijelom ustaša iz emigracije vratio se u zemlju i GUS, koji je imao zadaću nadomjestiti rad privremenog Ustaškog nadzornog stožera (UNS) i pristupiti organiziranju Ustaškog pokreta u domovini. Njime od 10. svibnja upravlja poglavni pobočnik Blaž Lorković, kojemu je Poglavnik povjerio vođenje organizacijskih poslova u Ustaškom pokretu. Iz novinskih obavijesti može se vidjeti da Starčević dom postaje početkom lipnja sjedište GUS-a i da je ubrzo stavljen u njegovu funkciju.⁴⁵ Drugim riječima, ustaški stožernik Mirko Jerec predaje Dom GUS-u na korištenje. Prigodom službenog odlaska u Italiju Blaž Lorković prima novinare koji izvještavaju: “Glavni ustaški stan je pun života. Po hodnicima mnogo ljudi. /.../ Na sve strane samo rad.”⁴⁶ Po tomu se može zaključiti da je Zaklada Ante Starčević bila samo formalno pokriće pri preuzimanju zgrade u koju ulazi važna ustaška organizacija i koristi je za svoju djelatnost. Tomu u prilog ide još jedna opaska Ivana Peršića, prepoznatljiva po nagonskoj kritici Poglavnika, koja je zabilježena u njegovim spisima nastalima nakon okončanja Drugoga svjetskog rata. U povodu prodaje predmeta iz Starčevićeve ostavštine Gradskom muzeju u Zagrebu on bilježi sljedeću reminiscenciju: “Pošto mi je g. Leo Grivičić nakon proglašenja NDH telefonirao, da je postao povjerenikom za Starčević dom, mojim pismom od 16. lipnja 1941, stavio sam mu na raspolaganje sve predmete iz ostavine Antuna, Davida i Mile Starčevića, nalazeće se u mojem posjedu, dakako bez odštete, držeći, da će se u Domu urediti jedna soba sa uspomena na Antu Starčevića. Ne dobivši odgovor, pismom od 11. prosinca iste g., pitao sam, što je u stvari, jer ću inače iste predmete već prije moje smrti izručiti Braći Hrvatskog Zmaja. Po mojoj kćerki ustmeno je odgovorio, da još nije ništa odlučeno, neka još pričekam. No po daljnjem razvoju događaja i nekim pojavama, vidilo se, da se nije mislilo i da se ne misli u Domu takovu muzealnu sobu urediti, a njihov daljnji razvoj prouzročio je i takovo moje imovinsko stanje, da ja 70 godina star, devetu godinu neizlječivo bolestan na kroničkom bronhitisu, emfizmu i astmi, nesposoban za budi kakav stalan posao i zaradu, ne mogu više ništa poklanjati jer sam upućen samo na četvrtinu čitavoga prihoda dviju, po roditeljima baštinjenih kuća. Taj dio, kad je maksimalno nosio kao 1929., davao je mjesečno oko 4.700 dinara, kreiranjem Banovine 1940. spao na 2.200 a prve godine NDH spao usljed povišenja poreza za 100% na mjesečnih 1.700 kuna, pri čem je ostalo kao minimum do 31. III. 1944. /.../ Usljed toga sam

⁴⁴ F. JELIĆ BUTIĆ, *n. dj.*, 26.-27.

⁴⁵ “Uredi Glavnog ustaškog stana preseljeni su u ‘Starčević dom’”, *Ustaša*, Vijesnik Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta, br. 2, Zagreb, 13. lipnja 1941., 10.

⁴⁶ “Izjava poglavnog pobočnika Blaža Lorkovića”, *Hrvatski narod*, br. 221, 23. rujna 1941., 5.

prošlih dana i g. L. Grivičiću pismom obavjestio, da više ne mogu ostati kod rieči glede predmeta iz ostavine triju Starčevića, ali ću se svojski pobrinuti, da oni ne dodju u posjed bilo kojega privatnika, već samo u koju javnu ustanovu, pristupnu svakom članu hrvatskog naroda. Tako je dobrom voljom, pripravnošću i požrtvovanošću priatelja g. Ive Miloševića, koji je skupio odkupninu, a mogla je biti i manja, muzej grada Zagreba došao u posjed ovoga samovara kao spomen dara Anti Starčeviću prigodom njegova useljenja u Dom, koji mu je 17. VII. 1895, predan kao narodni dar.⁴⁷

Marija Kumičić povukla se iz javnog rada 30. travnja, na “dan mučeničke smrti Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana”, uz objašnjenje da je u “visokim godinama”. Tu je odluku objavila u tisku.⁴⁸ Ona se poslije ipak povremeno javljala svojim priložima u raznim novinama i držala predavanja otvorena za javnost, no iz njenih neobjavljenih zapisa o Starčeviću domu jasno je da je deložaciju doživjela kao nepravdu. Kad je 22. veljače 1945. umrla, u jednom od nekrologa moglo se pročitati: “Svaku povjerenu zadaću Marija Kumičić je zdušno vršila, pa je tako i ‘Starčevićim Domom’ upravljala te ga je kroz svu diktaturu sačuvala i zadržala hrvatskom narodu, a svojim ga je umnim gospodarstvom, uz pomoć nekih još iztaknutih pravaša riješila duga, te je dom kasnije od stanarine mogao novčano pomagati mnogu hrvatsku djelatnost i još je u svjetlim danima obnove Nezavisne Države Hrvatske predana Hrvatskom Ustaškom Pokretu uštednja ‘Starčevićevog doma’ u iznosu od tri milijuna dinara.”⁴⁹ Ove oproštajne riječi odudarale su od prilika s kraja travnja 1941., kad je bilo odlučeno da se Marija Kumičić udalji iz Doma, što možemo čitati i kao znak drugih vremena. Njen sin Gjuro Kumičić, koji je ujedno bio i član Ravnateljstva bivšeg Starčevićeva doma d.d., proveo je ratne godine u državnoj službi. Na početku Nezavisne Hrvatske Države obavljao je dužnost organizatora Državne radne službe, sljedeće, 1942. godine imenovan je kvestorom Hrvatskog državnog sabora, zatim je bio izaslanik u Zapovjedništvu II. njemačke vojske, da bi na kraju obavio nezahvalnu dužnost upravitelja grada Zagreba uoči ulaska Jugoslavenske armije.⁵⁰

Početak Nezavisne Države Hrvatske polazio je od gledišta da su prijašnje, međuratne političke organizacije propale tvorevine i da je nastupilo vrijeme svenacionalnog pokreta koji će se dokazati beskompromisnim metodama u provođenju promjena potrebnih za ostvarenje nacionalnih interesa. Tako je i pravaštvo bilo prosuđivano kao pozitivna povijesna tvorevina koja je odigrala svoju predvodničku ulogu u oblikovanju suvremene nacionalne ideje i koja zaslužuje još samo prigodne riječi u vrijeme obilježavanja pojedinih godišnjica.

⁴⁷ DAZ, osobni fond Ivana Peršića, sv. 12., kut. 1.

⁴⁸ Poruka Matici i svim podružnicama ‘Hrvatske žene’, *Hrvatski narod*, br. 84, 7. svibnja 1941., 10.

⁴⁹ Krsta Slava FRANIĆ, “Marija Kumičić lik jedne velike Hrvatice”, *Hrvatska gruda*, br. 235, 3. ožujka 1945., 2.

⁵⁰ Zbog navedenih dužnosti Gjuru Kumičića osudio je Vojni sud u Zagrebu 17. srpnja 1945. na prinudni rad u trajanju od 12 godina te na gubitak političkih i građanskih prava tijekom 5 godina. HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora, 700/45, rola Z 2959.

Predstavnici Ustaškog pokreta smatrali su da su svojim djelom konzumirali starčevićansku misao. O stvarnoj obnovi pravaštva u nekom obliku zasebne političke organizacije nije moglo biti riječi jer bi se to moglo smatrati narušavanjem homogenosti Ustaškog pokreta, čije je vodstvo mislilo da je ionako kao nacionalni pokret baštinilo pozitivne strane pravaštva i da bi takav oblik pluralizama u vremenu rata bio bespotreban, budući da bi donio strančarsku borbu na štetu općih interesa. Kasniji dolazak pojedinih pravaša, članova bivše Hrvatske stranke prava uz dio članova Hrvatske seljačke stranke, u Hrvatski državni sabor (Marko Došen, Fran Milobar, Vladimir Prebeg, Mirko Košutić, Ivo Klemen, pop Stipe Vučetić, Gjuro Kumičić i dr.), udio u radu Hrvatske državne vlade ili drugih ustanova te prilozi pojedinih članova u ratnoj periodici pokazivali su znakove održivosti pravaške misli i prilagodbu prilikama u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, uključujući i spremnost na suradnju s autoritativnim državnim vrhom u uvjerenju da time rade na opstojnosti ideje hrvatske državnosti.

PRILOZI

IZVORNI DOKUMENTI O UKIDANJU STARČEVIĆEVA DOMA D.D.

1. Spisi o primopredaji Starčevićeva Doma u Zagrebu 1941. godine – Prepis Zapisnika⁵¹

ZAPISNIK

od 30. travnja 1941. sastavljen u prostorijama “Starčevićevog Doma” u Zagrebu, Starčević trg br. 6, o primopredaji posjeda i uprave Povjereniku, imenovanom dekretom Poglavnika, te izdanom po Ministarstvu narodnog gospodarstva od 30. IV. 1941. br.131/1941.

Prisutni:

- 1./ Sa strane “Starčevićevog Doma d.d.” u Zagrebu – Dr. Kamilo Bošnjak, kao predsjednik
- 2./ Povjerenik Poglavnika – Leonardo Grivičić iz Zagreba
- 3./ Sa strane Ustaškog Stožera u Zagrebu: dr. Mirko Jerec, stožernik
- 4./ kao perovodja – Blaž Lorković iz Zagreba

Predmet: Primopredaja posjeda i uprave “Starčevićevog Doma d.d.”

Leonardo Grivičić iskazuje se imenovanim povjerenikom za “Starčevićev Dom”, te predočuje dekret od 30. IV. 1941., br.131/1941.

Dr. Karlo Bošnjak, predsjednik “Doma” nakon uvida u dekret imenovanog povjerenika prima isti na znanje i ne protivi se predaji posjeda i uprave u posjed povjerenika.

Nakon toga obilaze predsjednik “Starčevićevog Doma” i imenovani povjerenik u prisuću dr. Jereca i perovodje prostorije “Doma”, te bude predstavljen pojedinim najmoprimcima kao novi upravitelj.

Upravu predaje predsjednik izručenjem knjiga uprave.

Dovršeni i podpisano time, da je prigodom predstavljanja povjerenika odkazano svima najmoprimcima osim gdji Kumičić i od lokala ljekarni, te su svi ostali stanari primili odkaz na znanje osim tvrtke Elin d.d., te da dosadnji predsjednik predaje povjereniku dva obračuna o latentnoj imovini društva za g. 1939. i 1940. kao i poreske knjižice.

Nakon toga predaje imenovani povjerenik primljeni posjed i upravu “Starčevićevog Doma” dru Mirku Jerecu kao ustaškom stožerniku, koji to prima za

⁵¹ NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, R 7422.

svrhe i potrebe Hrvatskog ustaškog pokreta. Prima ujedno ugovore o najmu, poreske knjižice i 2 iskaza tajne imovine.

Zakladnom odboru naknadno je izručeno:

1. poslovne knjige knjigovodstva
2. matične knjige dioničara (3)
3. godišnji isplaćeni kuponi
4. mnogogodišnji isplaćeni računi
5. svi službeni spisi sa Vlastima i Odluke
6. zapisnici
7. sva štampana pravila
8. pisaci stroj
9. dva safe ključa
10. tekući račun gradske štedionice
11. godišnjaci *Hrvatske* i *Hrvatskoga Prava* dar gosp. Martina Lovrenčevića
12. uložnica 1. Hrv. Šted. Poglavniku poslana putem pošte 20. travnja 1941. vrhu Din. 250.000.”

Marija Kumičić je rukom napisala na margini ovoga lista:

Ustaški stožernik dr. Mirko Jerec odmah mi kazao: “Sutra počimam ja ovdje uredovati”. Dakle, ne stoji kako se tvrdi u Zapisniku, da je svim stanarima odkazano, osim gdji. Kumičić. Što više, 2. svibnja (ponedjeljak) došao je detektiv g. Rimay i kazao mi, da po nalogu poticajnog šefa saobćuje mi, da do 6. svibnja moram stan isprazniti. Dakle, odkazano mi je dva puta, s toga zapisnička izjava nije istinita.⁵²

2. Potvrda povjerenika Grivičića o preuzimanju knjige dioničara⁵³

Leonardo Grivičić

Zagreb, 1. srpnja 1941.

Titl.

Starčevićev dom d. d.

na ruke mil. gdje Marije Kumičić

Zagreb.

Ovime potvrđujem primitak knjige /popisa/ dioničara.

S odličnim štovanjem

⁵² NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, priloženi dokument u originalu, br. 1, R 7422.

⁵³ NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, priloženi dokument u originalu, br. 2, R 7422.

3. Razvrgnuće Starčevićeva doma d. d.⁵⁴

Trgovački sud

Zgb 19. VII.941.

Broj: Fi. 2819-33.

Uredovno izvješće:

Na temelju Zakonske Odredbe o osnivanju "Zaklade Oca domovine dra. Ante Starčevića" u Zagrebu od 15. VII-1941. broj CLXXXIX-691-Z.p.-1941. §. 2. /Narodne Novine od 15. VII-1941. br. 76./ razvrgnuto je dioničko društvo "Starčević dom d. d." u Zagrebu, a koje je upisano u ovom, trgovačkom registru za društvene tvrtke knj. II/280 i V/180.

Ovo razvrgnuće ima trgovački sud u Zagrebu upisati u trgovački registar ureda radi, ali se to u službenim novinama ne oglašuje.

Predlaže se ovo izvješće sa ovjerovljenim prepisom Zakonske Odredbe na riješenje.

U Zagrebu, dne 18. srpnja 1941.

Prepis.

Na prijedlog ministra pravosudja i bogoštovlja i ministra nastave propisujem i proglašujem

ZAKONSKU ODREDBU

o osnivanju "Zaklade Oca domovine dra Ante Starčevića" u Zagrebu

§ 1

Na vječnu spomen i u počast Oca domovine osniva se "Zaklada Oca domovine dra Ante Starčevića" u Zagrebu.

Svrha je Zaklade, da promiče ciljeve ustaškoga pokreta.

Prvi upravni odbor Zaklade imenovat će ministar nastave. Ovaj upravni odbor je dužan u roku od mjesec dana sastaviti statut Zaklade i predložiti ga na odobrenje ministarstvu nastave.

§ 2

Dioničko društvo "Starčević dom d.d." u Zagrebu razvrgava se.

Razvrgnuće toga društva ima trgovački sud u Zagrebu upisati u trgovački registar ureda radi, ali se to u službenim novinama ne oglašuje.

Likvidacija toga dioničkoga društva prema propisima trgovačkoga zakona se ne provodi.

⁵⁴ DAZ, Sudbeni stol – zbirka isprava, spis – fi – 2819/33, Provedeno knj. V. str. 217 druš.

§ 3

Svu imovinu i sve obveze dioničkoga društva “Starčević dom d. d.” u Zagrebu preuzima “Zaklada Oca domovine dra Ante Starčevića”

Zaklada je dužna isplatiti svim posjednicima dionica imeniti iznos, na koji dionica glasi, ukoliko se dioničar ne odrekne toga prava u korist Zaklade. Predmnijeva se, da se je dioničar odrekao prava na isplatu imenitoga iznosa dionice, ako ne zatraži isplatu u roku od mjesec dana od dana stupanja na snagu ove zakonske odredbe.

Svi dioničari dioničkoga društva “Starčević dom d. d.” u Zagrebu gube sva ostala prava iz svojih dionica.

Nadležni zemljišno-knjižni sud provest će u zemljišnim knjigama promjenu vlasnika nekretnina dioničkoga društva “Starčević dom d. d.” u Zagrebu na zahtjev Zaklade, bez ikakve prijenosne i sudbene pristojbe.

§ 4

Provedenje ove zakonske odredbe povjerava se ministarstvu pravosudja i bogoštovlja i ministru nastave.

§ 5

Ova zakonska odredba stupa na snagu danom proglašenja u Narodnim Novinama.

U Zagrebu, 15 srpnja 1941

Poglavnik:

Nezavisne Države Hrvatske

Dr. Ante Pavelić v.r.

Broj CLXXXIX-691-Z.p. 1941

Ministar pravosudja i bogoštovlja.

Dr. Mirko Puk, v. r.

Ministar nastave

Dr. Mile Budak, v. r.

Za točnost prepis jamči

Trgovački sud

u Zagrebu, dne 18. srpnja 1941.

Narodne novine, br. 24, str. 6, 10. srpnja 1941.

4. Obrazloženje zakonskoj odredbi o osnivanju “Zaklade Oca domovine Dr. Ante Starčevića” u Zagrebu⁵⁵

Kao vidljivi znak zahvalnosti hrvatskog naroda svom prvom sinu podignuta je u Zagrebu velebna zgrada “Starčević dom” god. 1895., a temeljni kamen toj zgradi udaren je god. 1894.

Taj dom sagradjen doprinosima cijeloga hrvatskog naroda, a u tom domu imao je stanovati utemeljitelj stranke prava Dr. Ante Starčević, komu je tu zgradu iz ljubavi hrvatski narod poklonio.

U toj zgradi stanovao je Dr. Ante Starčević kratko vrijeme, jer je umro godine 1896.

Medjutim doprinosima hrvatskog naroda nije skupljena potrebita svota za konačno dovršenje, pa je stoga na temelju pravila od 9. XII. 1900. odlukom Sudbenoga stola u Zagrebu od 21. V. 1901. broj 5685 gr. osnovano “Dioničarsko društvo Starčević dom” s glavnim nastanom u Zagrebu, kojemu je bila svrha nabava “Starčevićevog doma”, koristnosno uživanje, čuvanje prvobitnoj svrsi, potpomaganje ustanova stranke prava, novinstva, poduzeća i smještanje istih kao i svih organizacija u taj dom.

Temeljna glavnica društva ustanovljena je na 170.000 razdijeljenih na 3.400 dionica, svaka po 50 K.

Hrvatski narod draga srca odazvao se je potpisu dionica toga društva, te je tako taj dom spašen hrvatskom narodu.

Iz početka je to društvo promicalo svrhe namijenjene pravilima, te podupiralo u svakom pravcu sve ustanove stranke prava.

U taj dom smjestilo se uredništvo “Hrvatskog prava”, čitaonica stranke prava, sveučilišni klubovi, građanski klub stranke prava, vodstvo stranke prava obdržavalo je svoje sjednice tako, da je taj dom postao središtem cijeloga pravaškoga nacionalnoga rada, koji je sav bio usmjeren za postignuće vrhovnoga cilja t. j. uspostave Nezavisne Države Hrvatske.

Dioničari društva “Starčević dom” kupovali su dionice, ne da izbiju za sebe kakovu materijalnu korist, nego da spase muku hrvatskog naroda i da imadu središte, kojem će strujati hrvatski narodni život i odakle će izdavati se zapovijedi i odredbe za izvojevanje konačnog cilja.

Dioničari su bili mali ljudi, a broj dionica svakog pojedinca bio je neznan, jer je bila svrha upisivanja tih dionica poklon pojedinca za nacionalne ciljeve.

Kasnije medjutim ta prvobitna svrha gore označena potisnuta je, a samo društvo, koje je imalo prvotno čisti idealni narodne netečevni značaj, stalo je tijekom vremena zadobivati sve više značaj jednoga čisto tečevnoga društva, što dokazuju ove činjenice.

⁵⁵ *Zbornik Zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb 1941., 273.-275.*

Naknadnom promjenom pravila godine 1921. svrha društva jest sužena i ograničena onamo, da je svrha društva samo čuvanje "Starčevićeva doma" u Zagrebu njegovoj prvobitnoj svrsi naime uspomeni na Dra Antu Starčevića i njegovo koristnosno uživanje, dok su ostale i glavne svrhe toga društva napuštene.

U prvobitnim pravilima samoga društva u § 36. propisano je, da niti društvo niti njegovi članovi nisu vlasni ni prodati ni kojemu privatniku pokloniti "Starčević dom", jer bi se to protivilo § 2.

Na glavnoj skupštini toga društva od 22. III. 1925. donesen je zaključak, da se briše taj § 36, jer da je brisanje toga paragrafa logična posljedica izmijenjenog § 2, koji je prvobitnu svrhu društva u bitnosti promijenio.

Prema tomu naknadnim promjenama društvenih pravila omogućena je prodaja toga doma dioničarima uz propise § 18. i 20. društvenih pravila uz kvalificiranu većinu, te je na taj način "Starčević dom" postao vlasništvom dioničara, dok je prije vlasništvo istih bilo ograničeno time, da ga dioničari nisu mogli nijednom privatniku ni prodati ni darovati, dakle vlasništvo dioničara je bilo samo prividno, nuda proprietas!

Nakon tih uslijedilih promjena pravila opaža se tendencija pojedinih dioničara, da od malih dioničara prikupe u svoje ruke što veći broj dionica, te si time stvore jedan unosni posao vlastitoga obogaćivanja.

Dok je u pravilima bilo ustanovljeno, da se imovina toga društva "Starčević dom" ne može niti prodati ni pokloniti, dok prema tomu dioničari nisu imali izgleda za potpuno ostvarenje svojeg vlasničkog prava, nije se opazala namjera nagomilavanja dionica u rukama pojedinaca, a takvo nagomilavanje bilo bi uistinu samo veći i viši akt darežljivosti, dok je kasnije nagomilavanje tih dionica imalo čisti izraziti značaj privatnog bogaćenja.

Dok se s jedne strane iz pravila brisale ustanove, koje su zaprećivale raspolaganje s „Domom“ u privatne ruke i svrhe, to su s druge strane u pravila umetane ustanove kao u § 7. da članovi ne mogu bez znanja i privole ravnateljstva otudjiti dionice, a ako ravnateljstvo ne privoli na kupca, da je vlasno samo isplatiti dotičnu dionicu, te je na taj način prisiljavalo dioničare na prodaju dionica članovima ravnateljstva i nadzornog odbora, jer su takovom prodajom bili dioničari unaprijed osigurani za prodaju dionica, a članovi ravnateljstva i nadzornog odbora za jeftiniji kup

Činjenica nadalje, što se dioničarima isplaćivala dividenda kao i okolnost što u bilancama društva postoji posebna stavka za upravne troškove u iznosu od 62.000 Din., kao i činjenica, da je društvo na zahtjev nekih ustaških prvaka samo kroz neko vrijeme s neznatnom svotom od 2.000 Din. mjesečno financijalno podupiralo ustaški pokret, dok mu je bez ikakovog opravdanog razloga jednom običnom dopisnicom u najteže doba uskratilo svaku financijalnu potporu, kada je trebalo i te kako velikih financijalnih sredstava za pomaganje ustaških interniraca i osudjenika, te njihovih obitelji, koje su bile bačene na ulicu kao i nabavu oružanih sredstava za aktivni revolucionarni rad, u vezi s

prije spomenutim činjenicama dokazuje, da gore imenovano društvo nije ispunilo onu zadaću, koja je tom društvu bila po utemeljiteljima i prvotnim pravilima ustanovljena, pa je stoga gornja zakonska odredba, kojom se navedeno društvo razvrgava, te osniva posebna zaklada pod imenom "Oca domovine Dra Ante Starčevića", koja će biti vlasnica toga "Doma", potpuno opravdana iz nacionalnih razloga i u duhu novoga poredka, koji ne dozvoljava obogaćivanje na račun hrvatske narodne zajednice.

Društvo "Starčević dom d. d." u Zagrebu ima sada 2.320 dionica, a svaka dionica predstavlja vrijednost od najmanje 5.000 Din., dok je imenita vrijednost 12 Din. 50 p. po dionici.

Stoga je opravdan i onaj dio zakonske odredbe, koji ustanovljuje, da se svakomu dioničaru imade povratiti samo imeniti iznos uplaćene dioničke glavniće po dionici, a ne prava vrijednost, jer društvo nije utemeljeno kao tečevo društvo nego društvo s nelukrativnom svrhom.

Poglavnik ne može i ne će dozvoliti, da pojedinci za uloženu glavnicu od 12 Din 50 p. dobivaju po dionici glavnicu od 5.000 Din., dakle četiristostruku glavnicu, pa zato određuje, da se "Starčević dom" vraća natrag hrvatskom narodu čijim doprinosima i požrtvovanošću je podignut.

5. Postavljanje Upravnog odbora Zaklade Oca domovine dra Ante Starčevića u Zagrebu⁵⁶

VI-261

Odsjek za visoke škole i znanstvene zavode, referent: dr. [Božidar] Murgić

Predmet: Zaklada Oca domovine dra Ante Starčevića, postavljanje upravnog odbora

Na temelju / 1. zakonske odredbe o osnivanju Zaklade Oca domovine dra Ante Starčevića u Zagrebu od 15. srpnja 1941.

postavljam upravni odbor ove Zaklade i to:

Dra Mirka Puka, ministara pravosuđa i bogoštovlja u Zagrebu, za predsjednika upravnog odbora, a Dra Nikolu Kaića, odvjetnika iz Zagreba, Dra Tomu Severovića, kanonika iz Križevaca, Dra Dragana Šafara, odvjetnika iz Zagreba i

Leona Grivičića, trgovca iz Zagreba, za članove upravnog odbora.

U Zagrebu, dne 24. srpnja 1941. (doglavnik - ministar nastave)

⁵⁶ HDA, Ministarstvo narodne prosvjete – NDH, VI, 224-262.

6. Dekret Ministarstva pravosuđa i bogoštolja⁵⁷

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO PRAVOSUĐA
I BOGOŠTOVLJA

Broj 49.518-1941.

Zagreb, 1. kolovoza 1941.

Gospođa Marija Kumičić, hrvatska književnica, Zagreb

Na temelju zakonske odredbe o osnivanju “Zaklade Oca domovine Dra. Ante Starčevića u Zagrebu” od 15 srpnja 1941., a prema izričitoj odredbi Poglavnika od 23 srpnja 1941. broj 72/1941. povjeravam Vam ovime, da poduzmete sve, što je potrebno za predaju cjelokupne imovine dioničkoga društva “Starčević dom d. d.” u Zagrebu novoosnovanoj “Zakladi Oca domovine Dra Ante Starčević u Zagrebu” kao i da obavite tu predaju imenovanom upravnom odboru ove Zaklade.

O tome Vam se izdaje ovaj dekret

Ministar pravosuđa i bogoštolja: Dr. Puk

7. Dopis Marije Kumičić Ministarstvu pravosuđa i bogoštolja⁵⁸

Zagreb 3 kolovoza 1941.

MINISTARSTVU PRAVOSUDJA I BOGOŠTOVLJA
NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

u

Zagrebu

Odlukom Ministarstva Pravosudja i Bogoštolja od 1. VIII. 1941. br. 49.-518-1941, povjereni mi je, da poduzmem sve, što je potrebno za predaju cjelokupne imovine dioničkog društva “Starčević Dom d. d.” u Zagrebu, novoosnovanoj Zakladi “Oca Domovine Dra. Ante Starčevića” u Zagrebu.

Tim povodom poslala sam danas gosp. Leonardu Grivičiću pismo, kojega kopiju radi Vašeg znanja prilažem pod/

⁵⁷ NSK, M. Kumičić, Starčević dom u Zagrebu, priloženi dokument u originalu, br. 3, R 7422.

⁵⁸ NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, priloženi dokument, br. 4, R 7422.

Čim primim od g. Grivičića spomenute predmete, obratiti ću se na Vas radi utanačenja mjesta i vremena za izvedenje primopredaje.

Veleštovanjem

Marija Kumičić
Tomislavov Trg 8/II kat
Zagreb 3 kolovoza 1941.

8. Dopis Marije Kumičić povjereniku Leonardu Grivičiću⁵⁹

Gospodinu
Leonardu Grivičiću
industrijalcu i veletrgovcu

u
Zagrebu.

Odlukom Ministarstva Pravosudja i Bogoštoljva od 1. VIII. 1941. br. 518-1941, povjereni mi je, da poduzmem sve, što je potrebno za predaju cjelokupne imovine dioničkog društva "Starčević dom d.d." u Zagrebu.

Tim povodom molim da mi bezodvlačno pošaljete zapisnik o primopredaji od 30. travnja 1941. u kojemu je vlastoručno potvrđeno po Vama kao povjereniku te gg Dr. Mirku Jerecu i Blažu Lorkoviću, Vašim pratiocem, da smo Vam izručili stanovite važne spise tt. Starčević dom u Zagrebu.

Bez tog zapisnika nije moguće obaviti pravilnu predaju cjelokupne imovine.

Takodjer molim, da mi dostavite i uložnicu I. Hr-Šted. u Zagrebu vrhu Din 250.000, koju je uložnicu 20. travnja 1941. predsjednik Dr. K. Bošnjak poslao Gosp. POGlavniku, a koju ste Vi 30. travnja 1941. nama pokazivali kod one simbolične primopredaje.

Veleštovanjem

Marija Kumičić
Tomislavov Trg 8/II kat

⁵⁹ NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, priloženi dokument, br. 4, R 7422.

9. Odgovor povjerenika Leonarda Grivičića na prethodni dopis Marije Kumičić⁶⁰

Leonardo Grivičić
Zagreb

Zagreb, 4. kolovoza 1941.

Milostiva gospodja
Marija Kumičić

Zagreb.

Primio sam Vaše cijenjeno pismo od 3. o.mj., koje Vam ovime potvrđujem.

Poznato mi je, da ste primila dekret od 1. o.m.

Dozvolite mi, da Vam kažem, da ste u zabuni, kada od mene tražite, da Vam što izručim. Ta ja sam imenovan povjerenikom za Starčevićev dom d.d. Ono imovine, što ja imam u rukama, naravno ću ja predati zakladi, no na žalost, još uvijek mi nije uspelo doći do uložnih knjžica. Ja sam već preporučenim pismom zamolio g. profesora Dr. Bošnjaka, da mi ih izruči, ali je moja zamolba ostala dosada neizvršena. Vidim na žalost, da ću morati u tom pogledu poduzeti i druge mjere.

Glavni sastavni dio spomenute imovine je sam Starčevićev dom, pa će nas samo veseliti, kada ga budete predala zakladi.

Ujedno Vam šaljem prema Vašoj želji prepis zapisnika o primopredaji od 30. IV. o.g.

prepis zapisnika.

Uz rukoljub:

10. Dopis Marije Kumičić upućen ministru pravosuđa i bogoštovlja⁶¹

Zagreb, 8. kolovoza 1941.

Gospodinu
dru. Mirku Puku
ministru pravosudja i bogoštovlja i
predsjedniku odbora "zaklade Oca Domovine Ante
Starčević" u Zagrebu

Gospodine ministre,

Prema odgovoru g L. Grivičića, povjerenika d. d. Starčevićev Dom, na

⁶⁰ NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, priloženi dokument u originalu, br. 5, R 7422.

⁶¹ NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, priloženi dokument, br. 6, R 7422.

moje pismo od 3 o. mj. /koje sam Vam u prepisu poslala/, molim Vas da izvolite odrediti vrijeme i mjesto, kada i gdje će se obaviti primopredaja imovine Starčevićevog Doma novoimenovanom odboru “Zaklade Oca Domovine dr. Ante Starčevića”, te me o tome pravodobno obavijestiti.

Dužnost mi je upozoriti, da su koliko je meni poznato, u sve prištednje d. d. Starčević dom bile pohranjene u safe-u br 40 Poljodjelske banke u Zagrebu. Oba ključa safe-a nalazila su se kod predsjednika Doma, dra K. Bošnjaka u Crikvenici. Budući da je valjalo prema postojećim nedavnim odredbama safe otvoriti, a jer ovlaštenik nije bio prisutan, to je safe otvoren uz prisustvovanje oblasnog izaslanika a sva imovina je zapečaćena i pohranjena kod Poljodjelske Banke. Molim da odredite potrebno, da se taj polog kod Banke pravodobno podigne i radi primopredaje donese na odnosno mjesto, gdje će se predaja obaviti.

Veleštovanjem

Marija Kumičić
Trg kralja Tomislava 8/11

11. Odgovor Mariji Kumičić iz Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja⁶²

Zagreb, dne 11. kolovoza 1941.

Milostiva gospodjo!

Potvrđujem primitak Vašeg c. pisma od 8. VIII. 1941., te Vam u riješenju istoga saopćujem, da će se pristupiti predaji imovine društva “Starčević dom d.d.” u Zagrebu zakladi i novo imenovanom odboru, kada bude izradjen statut koji se izradjuje, pa ću biti slobodan tada Vas obavijestiti.

Uz rukoljub odani:

12. Obavijest Upravnog odbora Zaklade Oca domovine dra Ante Starčevića o datumu primopredaje Starčevićeva doma⁶³

Zagreb, dne 8. studena 1941.

Milostiva gospodja
Marija Kumičić
Zagreb.

Upravni odbor “zaklade Oca domovine Dra Ante Starčevića” zaključio je izvršiti primopredaju dosadanjeg poslovanja bivšeg d. d. Starčević dom u ponedjeljak dne 10. studena 1941. u 3 sata po podne.

⁶² NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, priloženi dokument u originalu, br. 7, R 7422.

⁶³ NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, priloženi dokument u originalu, br. 8, R 7422.

Umoljavate se toga dana u samom Domu pričekati odbor sa knjigama, spisima itd.

Za Dom spreman!

Zaklada Oca domovine
Dra Ante Starčevića

13. Zapisnik o službenoj primopredaji Starčevićeva doma Zakladi Oca domovine Dra Ante Starčevića⁶⁴

Zapisnik
od 10. studena 1941.

spisan u prostorijama bivšeg Starčevićevog doma, Starčevićev trg broj 6 u 3 sata poslije podne.

Prisutni su članovi upravnog odbora zaklade Oca Domovine Dra Ante Starčevića gg. Dr Tomo Severović, Dr Nikola Kaić i Dr Dragan Šafar, koji su se uputili u sam Dom, gdje su dočekali gdju Mariju Kumičić, dosadašnju upraviteljicu Doma.

Bivša upraviteljica Doma izjavila je prisutnima, da je ona do 30. travnja 1941. bila upraviteljicom Doma, a toga dana, da je upravu preuzeo povjerenik g. Leo Grivičić, Dr Mirko Jerec i Blaž Lorković, bez ikakvog predhodnog obaviještenja.

Navodi, da je ona svoj stan u I katu Doma morala napustiti i to na zahtjev Dra Mirka Jereca, koji je 30. travnja og. rekao "sutra ja počinjem ovdje uredovati", a 2. svibnja u pola 10 sati u jutro došao je k meni detektiv Rimay i kazao, da do 6. moram stan isprazniti. Upitala sam ga ima li kakav pismeni nalog, a on je odgovorio, da nema pismeni nalog, ali da je došao na zapovijed šefa policije. Kad sam ga upitala tko je šefu policije izdao taj nalog on je odgovorio, da je taj nalog dobio šef policije u noći u 11 sati od samoga Poglavnika.

Bivša upraviteljica izjavljuje, da se nastanila kod svoga sina g. Dra Gjura Kumičića, jer drugdje nije mogla stan si uzeti, budući da je bez ikakvih materijalnih sredstava.

Na to je bivša upraviteljica članove odbora pavela u Dom i u jednoj podrumskoj prekletki, što služi kao drvarnica pazikući, pokazala jedan ormar, u kojem se nalaze tri knjige dioničara, sve poslovne knjige, svi odresci kupona, razni računi te uvezeni primjerci Hrvatskog prava i Hrvatske, što je potonje poklonio bivšem Starčevićevom domu g. Martin Lovrenčević, te razni sudbeni itd. spisi.

⁶⁴ NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, priloženi dokument u originalu, br. 9, R 7422.

Pošto povjerenstvo nije imalo mjesta da u samom Domu zapisnik piše i da preuzme druge spise od bivše upraviteljice, to se je upustilo u pisarnu Dra Šafara, gdje je ovaj zapisnik napisan i nastavljen.

Dne 11. studena 1941

Bivša upraviteljica predaje gotovinu, koju i u blagajni sa iznosom i Kuna 16.50 slovima Šesnaest i pol kune.

Bivša upraviteljica izjavljuje na to, da drugih spisa, koji se odnose na poslovanje bivšeg Starčevićevog doma kod sebe nema, jer je sve te spise zajedno sa ugovorima stanara i knjižica itd. odnesao g. Leo Grivičić i kod njega se nalaze, no izjavljuje, da se kod nje nalazi elaborat g. Bare Poparića, o podizanju Starčevićevog Doma, ako i još neki drugi podatci o tom pravcu, pak će ona o tome svemu podnijeti posebni elaborat, koji će ona pridonjeti ovom zapisniku kao sastavni dio.

Izjavljuje, bivša upraviteljica, da sav njezin imetak, koji još je preostao nakon prodaje kuće u Palmotićevoj ul. 17a i baštine nakon sina Dra Tome Kumičića, jer su dionice Starčevićevog Doma u iznosu od 421 komad, pa prema tome da živi od odnosno od svoga sina Dra Gjure Kumičića.

Izjavljuje, bivša upraviteljica, da od inventara bivšeg Starčevićevog Doma ostale su samo dvije slike i to u naravnoj veličini Dra Ante Starčevića i Dra Josipa Franka, koje se nalaze sada u rukama prof. Karla Bošnjaka u njegovoj vili u Crikvenici, jer je isti preuzeo na čuvanje sve dotle, dok se inače s njima ne raspoloži, a to se dogodilo onda, kad je bivša zemaljska obskrba, koja je bila stanar u Starčevićevom Domu pregradila i nije bilo mjesta nigdje, kamo da se te slike sprema. Jedno zrcalo koje se ostalo cijelo nalazi se u prostorijama Hrvatske žene kao i glasovir te divani, koje je Hrvatska žena dala već tri puta preobuči na svoj trošak, a koji je Starčević dom Hrvatskoj ženi poklonio.

Što se tiče osobnoga pokućstva Dra Ante Starčevića, to je sve odnesao iza smrti istoga Dr Mile Starčević, te se tako od inventara više ništa ne nalazi, osim dva stola i nekoliko stolaca poklonjeno Hrvatskom Radiši, jer se nije imalo gdje te predmete držati.

Prema tome od inventara više nema, kojim bi nova uprava Starčevićevog Doma mogla raspolagati.

Što se tiče ekvivalenta za na gore opisani način oduzeti stan bivšoj upraviteljici gđji Mariji Kumičić, ista izjavljuje, da prepušta upravnom odboru, da sam odbor odredi i donese odluku u tom predmetu ističući, da je imala dvo-sobni stan sa konforom.

Dovršeno.
U potpisu
Marija Kumičić

Dr Severović
Dr Dragan Šafar
Dr Nikola Kaić

14. Iz spisa Marije Kumičić, *Moje veze sa Starčevićevim domom, koji se odnosi na vrijeme od 10. travnja 1941.*⁶⁵

“/.../ U svojoj 78. godini života dočekala sam zaista čemu sam svoju mladost, svoga muža, svoga sina, svoj imetak spremno žrtvovala: Slobodnu i Nezavisnu Državu Hrvatsku, moju domovinu.⁶⁶ Taj sam čas pozdravila sa suzama, sama u svojem stanu u Starčevićevu Domu. Pjesnici kažu, da najveća radost šalje suze na oči. To je bilo 10. travnja god. 1941. Ne dugo zatim, naime 30. travnja, u pol 11 sati prije podne, došao je predsjednik dr. Bošnjak i reče mi:

“Doći će neka gospoda, što će vas vrlo iznenaditi.”

On još u rieči, i eto te gospode. Predstaviše se: Dr. Jerec, ustaški stožernik, Blaž Lorković i Leonard Grivičić, industrijalac. Potonjega sam upoznala još za mlađih dana kao organizatora Starčevićanske trgovačke mladosti, pa mi je bilo žao kad je s Milinovcima otišao krivim putem. Ova gospoda, koji ne bijahu s Domom u nikakovu savezu, koji u gradnju Doma ne doprinesoše ni jednog filira, pokazaše Dru. Bošnjaku kao predsjedniku Doma i meni kao upraviteljici Odluku podpisanu po ministru g. Lovri Sušiću, kojom nam se do znanja stavlja, da je Starčevićev Dom povjerenika u osobi g. Grivičića, a druga dva gospodina da su došla da preuzmu Dom u svoje vlasništvo kao i upravu u svoje ruke.

Dr. Bošnjak i ja nismo shvatiti mogli što se oko nas zbiva. Mi da smo pali pod udar vlasti. Zašto? Gospoda su bila kratka Dr. Jerec, koga do onog časa nikad u životu nisam vidila, razloži, da po ustaškim načelima Dom prelazi u njihov posjed i da će sutradan u mome stanu početi uredovati, a gosp. Blaž Lorković smiešeći mi se nadoda: “No, milostiva, kako vam se čini da sin jednog slavosrba preuzima Starčevićev Dom od vas u svoje ruke?” Ja mu odgovorih: “Možda niste vi jedini”, kako mi je on čas na um palo.

Gospoda letimice pregledaše ugovore i porezne arke, pa tad rekoše Dru. Bošnjaku i meni, da idemo s njima k svim stanarima odkazati stan. Ja nisam htjela ići, da ne bunim naše dobre stanare. Tu silom dužnost je obavio Dr. Bošnjak. Sastavljen bi i zapisnik, koji gospoda sa sobom odnesoše. Koji dan kasnije urgirao je Dr. Bošnjak da se i nama dade barem prepis zapisnika, što je nakon više vremena i uzslijedilo s motivacijom, da je stan svima odkazan bio, osim gdji Kumičić.

⁶⁵ NSK, M. Kumičić, *n. dj.*, R 7422, str. 8.-11. Autorica je u uvodu svoje povijesti Starčevićeva doma pribilježila da ga “podastire Poglavniku Dru. Anti Paveliću” i članovima Odbora novoosnovane Zaklade Otca Domovine Dra. Ante Starčevića dr. Nikoli Kaiću i dr. Tomi Severoviću koji su je i zamolili da je napiše.

⁶⁶ Svoju nacionalnu osviještenost M. Kumičić pokazuje i u ožujku 1941., kada svoj govor o Starčeviću započinje ovim riječima: “Povodom ovogodišnjih, najvećim slavljem upričenih svečanosti u čast sv. Vlaha, zaštitnika slavnog Dubrovnika, ta je svečanost dobila posebno historijsko značenje dolaskom prvog Bana slobodne banovine Hrvatske, u koju je nakon dugih ljeta i neprekidnih borba za sjedinjenjem jednokrvne i jednoimene braće, opet uklopljen svim Hrvatima nadasve drag i mio grad Dubrovnik.” Vidi M. KUMIČIĆ, *Komemorativni govor u spomen 45. obljetnice smrti Oca domovine Ante Starčevića*, Zagreb (9. ožujka) 1941., 3.

Je li bilo baš tako neka govore činjenice:

30. travnja, kad su netom spomenuta gospoda došla u moj stan, i kad mi je g. Dr. Jerec kao ustaški stožernik rekao: "Sutra počmem ja ovdje uredovati" nije li to više nego obični odkaz? Nu nije bilo samo to!

Nije mi išlo u glavu, čemu ta neobična procedura. Čemu postavljanje povjerenika, i još na način, koji u strahovitu sumnju stavlja naše poslovanje sa Starčevićevim Domom, i strahovito zadire u moju čast. Tu stvar treba razčistiti, treba saznati odakle taj prepad i zašto. Sutradan, 1. svibnja, bila je nedelja. Nije se uredovalo. Kako nisam imala mira, telefonski uljudno zamolih na Odluci podpisanoga ministra, g. Sušića, da me sasluša u važnoj stvari. On me ljubezno primio isti dan po podne u pol pet sati u svom uredu.

Čime mogu služiti? Upita me on prirodjenom mirnoćom.

Gospodine ministre, započeh ja. Vi me već dugo poznate. Došla sam k Vama, da dodjem Istini do dna. Vi ste poslali neku Odluku, što li, po kojoj Starčevićev Dom dobiva povjerenika bez ikakove predhodne obavijesti bilo Ravnateljstva bilo uprave, i prelazi u vlasništvo nama nepoznatih ljudi. Gospodine ministre, eto dodjoh k Vama sama, i što ću Vam reći, govorim samo u svoje ime. Molim čujte: Ja živim u Starčevićevu Domu punih 36 godina. Vama je dobro poznato, koje i kakove vlade su se kroz to dugo vrijeme promijenile. Više puta mučila me misao, ne će li se tko prdržniti te posegnuti za Domom, ili bar htjeti pokazati nam svoju vlast bilo uvidom u naše poslovne knjige ili kako drugačije. Nu to se nije dogodilo. I oni su imali trunak poštovanja prema nama ili možda i respekta. Sada ste Vi na vlasti, Vi, koje smo smatrali svojim prijateljima, za koje smo taj Dom s nemalim pregaranjem čuvali, a Vama je eto najpreća briga i posao da nas, čuvaru Doma, svoje prijatelje i istomišljenike upravo na sramotan način bacate iz Doma, za koji znate da je spašen samo našim trudom i žrtvama. Zašto niste pozvali naše Ravnateljstvo da mu saobćite svoju nakanu, nego nas baca iz Doma, zapravo iz našega vlasništva kao tate, varalice, zločince.

Gosp. ministar pomno me slušao pa odgovorio:

– Gospodjo, ja sam provincijalac, došao sam iz Ogulina, ja se u Vaše zagrebačke stvari ne razumijem, dobio sam nalog da to podpišem, i ja sam podpisao.

– A tko Vam je naložio da to podpišete? Upitah ja gorućom željom da saznam Istinu.

– Poglavnik, odgovorio je ministar jednakim mirom.

– Poglavnik! Snebih se ja i zasta mi rieč u grlu. Nakon kratke stanke, kao nakon nekog osvieštenja izlanuh: Pa i On je dioničar Starčevićeva Doma.

– Najbolje da govorite s njim, stane me sokoliti g. ministar.

– Drage volje; molim otvorite mi put do Njega, veselije ću ja.

– Još danas moram ići k Njemu po jedan podpis, pa ću Mu kazati.

– Gospodine ministre, čekati ću poziv, ne ću se od kuće maknuti, moj broj telefona jest 48-60.

Oдох kući u toliko mirnije što sam se nadala da ću biti k Poglavniku pozvana, ali to se nije dogodilo. Naprotiv sutradan, ponedjeljak, 2. svibnja u pol deset sati prije podne, došao je k meni redarstveni detektiv Rimay /nekadanji pisar Dra. Franka/, pa mi reče očito zbunjen:

– Došao sam po nalogu šefa policije da Vam kažem, da do 6. morate svoj stan isprazniti.

– Jeste li donesli kakav pismeni nalog? Upitah g. Rimaya.

– Nisam, zapne on.

– Pa ja nemam posla s policijom, prema tomu nema ona meni ništa odkazivati, ogradih se ja.

– Oprostite, izpriča se detektiv; noćas u 11 sati Poglavnik je telefonirao dva puta urgirajući šefa policije da Vam se taj odkaz saobći.

– Kad je tako, dobro. Ja sad drugog stana nemam, možete mi pokućstvo baciti na ulicu.

– Milostiva, ja sam samo nalog izvršio, nakloni se detektiv i ode.

Nakon ovog razgovora obavijestila sam moga sina Juricu o čitavom događaju. On mi reče:

– Mama, ti ćeš k meni, samo se moram ogledati za većim stanom da dobiješ svoju sobu. Ja bi znao za jedan stan, samo ako već nije zakaparen. Upozori Dra. Jereca da je taj stan na Tomislavovu trgu, broj 8. Ako bi se taj stan mogao dobiti, molim da mi se odmah javi, da uzmognem sadanji moj stan još danas odkazati.

Gosp. Dr. Jerec je odmah intervenirao, i za četvrt sata bilo je stanbeno pitanje rješeno, ma da je stan, koji je moj Jurica dobio što bi se reklo potezom pera, već bio zakaparen po jednoj drugoj obitelji. Tako i ta brza procedura sa stanom potvrđuje, da sam ja morala iz Starčevićeva Doma, te još ni sada ne znam, čime sam takav postupak zaslužila, i to od ljudi, kojima nisam nikada u životu ništa na žao učinila. Radi te seobe i moj Jurica je, oštećen bio za nekoliko hiljada kuna selidbenih troškova, ali preko toga se prešlo, kao da smo se sa Starčevićevim Domom zaista jako obogatili.

Ali ni time još nije moj križni put svršio.

“Hrvatski Narod” od 17. srpnja 1941., prešampao je iz službenih “Narodnih Novina” osobito napadnim slovima članak: “Starčević Dom se vraća hrvatskom narodu”. Izpod toga naslova vuče se Obrazloženje kroz 4 stupca, koje ima nepoštenu svrhu da čitaoca upozori, kako se sa Starčevićevim Domom nepošteno rukovalo radi vlastite koristi. Navadjam doslovno samo jedan pasus:

“... Opaža se tendencija pojedinih dioničara da pod malih dioničara prikupe u svoje ruke što veći broj dionica, te si time stvore jedan unosni posao vlastitog obogaćivanja”. Ponavljam, to je neki anonimus u službenim “Narodnim Novinama” proturao, iz kojih je tad “Hrvatski Narod” tu infamiju prešampao. /Zašto nije čestiti anonimus na javu iznesao imena onih ili onoga, koji je od MALIH LJUDI kupovao dionice radi vlastitog obogaćivanja?/.

Kad sam to pročitala, nazvala sam urednika “Hrvatskog Naroda” i ogorčena, uvriježena i razpaljena kao nikad u životu, sasuh mu kroz telefon: “Gospodine, Vi ste danas u “Hrv. Narodu” štampali članak “Starčevićev Dom se vraća hrvatskom narodu”. Znajte, cijeli taj članak je najpodlija kleveta, najbezdušnija osvada, najgnjusnija laž. Recite mi ime Vašega dopisnika, da mu njegovu zlobu i zloču pred celim svetom saspem u lice. Ja znam što je urednička tajna, ali nitko ne smije zaštićivati klevetnika i lažce. Naložio je sam Poglavnik. Gosp. urednik se izpričavao, da on nije kriv, da je dao članak preštampati iz “Narodnih Novina”, i zato uz najbolju volju ne može donieti izpravak. Na to rekoah ja:

Tako dakle, zar se sada i službenim putem bude otimala ljudska čast? Ako Vi ne ćete ili ne možete uvrstiti moj Izpravak idem do samog Poglavnika, da nadjem zaštitu, jer ne dopuštam da se itko titra s mojom časti.

Odmah sam nazvala Poglavnikova tajnika gosp. Ivankovića, i upitah ga: “Jeste li u “Hrv. Narodu” čitali taj i taj članak?”

– Jesam, odgovorio je on.

– Pa što kažete?

– Strahota! Bio je njegov odgovor, uz dodatak: “Pa i ja sam dobivao za našu katoličku organizaciju...”

Pustite to, bila je malenkost; nego molim da me najavite našem Poglavniku. Nemam mira dok toj podloj raboti ne dodjem na kraj. Za koji čas reče mi g. tajnik, da ću biti primljena naredni utorak, nu taj utorak ne dodjoh na red. I drugi utorak je prošao u čekanju. Uvidiv da se preko te častne afere mukom hoće preći, što ja ljuto povriježena nisam smjela dopustiti, nakon višekratne uzaludne urgencije upitah gosp. tajnika, koji je to tajni ključ koji mi zaključava vrata do Poglavnika. I doista stajalo me mnogo truda i strpljenja dok mi se napokon otvoriše vrata Poglavnikove radne sobe.

Govoreći s Njime u grlu me sapinjalo, suze mi zasjenjivahu vid. Bila sam silno uzrujana, i rekoah Mu što mi je on čas bilo na duši, ali vrieme nije dozvoljavalo da Mu kažem sve, što se odnosi na Starčevićev Dom. Ipak je medju inim saznao, da smo unatoč unapred nabrojenih izdataka za uzdržavanje Doma, za razne izdatke u stranačke svrhe i podpodre na sve strane, naročito za političke mučenike još uštedili gotovog novca 980.000 dinara.

Poglavnik me mirno slušao i samo to rekao:

“Ja sam sa Starčevićevim Domom imao drugu nakanu, ali sam došao već na gotovo.” O Domu ne bijaše više ni rieči govora.

Zaključujući ovo svoje Izvješće po sjećanju sastavljeno, kažem. Kako se je netko prodrznuo anonimno nas obiediti, da smo pojedinačno dionice kupovali radi vlastitog obogaćivanja, ta crna duša bi nas i te kako blatila, da se nije u safe-u našla tako velika gotovina, koja se mogla samo tako sačuvati, što se nije udovoljavalo svim zahtjevima zagrebačkih, u tri grupe podieljenih pravaša, u onolikoj mjeri, kako su si oni pravo svojatali raspolaganje dohodcima Starčevićeva Doma.

Navraćam se još jednom na “POJEDINAČNE” dioničare, akoprem sam to već unapred dovoljno obrazložila, kako su ti POJEDINAČNI dioničari nastali i zašto. Među tim dioničarima nalaze se i ova imena, veoma poznata: Milan Stilinović⁶⁷, Ružica Stilinović, Dr. Dragan Dujmović⁶⁸, odvjetnik, Dr. Marijan Dujmović, kao i Leonardo Grivičić, sadanji povjerenik Starčevićevog Doma. Sjećam se na primjer da je na gosp. Grivičića Dr. Aleksandar Horvat dao prepisati jednu svoju dionicu kao i na mnoge druge iz organizacije Starčevićanske trgovačke mladosti. To isto smo učinili svi, koji smo imali veći broj dionica, nu tim nije nitko od tih fingiranih dioničara postao i vlasnik dionice, što je svaki i posebnim očitovanjem potvrdio.

Od danas živih pravaša ne znam nikoga da je u najkritičnijim danima po Starčevićev Dom bio njegovim dioničarima. Naši današnji prvaci bili su onda još malena djeca. Istom kod treće, to jest zadnje prodaje dionica kupio je Dr. Ante Pavelić, naš sadanji Poglavnik, mislim, 40 dionica i g. Dr. Mirko Puk, sadanji ministar Pravosudja i Bogoštolja 40 komada. Dakle Dom je spašen po onim starim pravašima, koji već dugo snivaju san pravednika pod zemljom. Jedini živi ostanak još sam ja. I makar da sam izbačena iz Doma ja bi šutila, da se taj nemili događaj zaboravi, ali kad se načinom, za koji nema dovoljno rieči osude navalilo na čast čestitih ljudi i prokušanih otačbenika uzko povezanih s Domom, nisam smjela šutiti, da ta užasna ljaga ne ostane na nama.

Za Starčevićev Dom danas se kaže “bivši”, jer je pretvoren u “Zakladu Otca Domovine Dra. Ante Starčevića”. /I kao takav mislim da je još uvijek Starčevićev Dom a ne “bivši”/. S tom Zakladom od sad upravlja posebni, po ministru Nastave, Dru Mili Budaku⁶⁹, imenovani odbor od pet lica, i to gospoda: ministar Dr. Mirko Puk, Dr. Dragan Šafar, Dr. Nikola Kaić, prečastni Dr. Tomo Severović i industrijalac g. Leonardo Grivičić.

Po Poglavnikovom izričitom nalogu ja sam imala tom novoimenovanim Odboru predati sve “potrebno za predaju cjelokupne imovine dioničkog Društva Starčevićev Dom d.d.”. Za tu predaju ja sam bila svaki čas spremna, a izvršit sam ju mogla istom kad sam po Odboru bila za to pozvana.

Primopredaja je obavljena sa Drom. Draganom Šafarom, Drom Nikolom Kaićem i Drom Tomom Severovićem. Ostala dva gospodina su se izpričala da su zapriečena. Primopredaja je obavljena u drvarnici Domovog pazikuće, gdje se sada nalazi ormar, u kojem su pohranjene skrupulozno vodjene knjige knjigovodstva, knjige dioničara, fascikli sa sudbenim, financijskim i poreznim

⁶⁷ Riječ je o Matiji Stilinoviću, članu Vijeća i Gradskog odbora Hrvatske stranke prava. Umro je 1945., a *Hrvatska Gruda* u br. 231 (3. veljače 1945.) donosi nekrolog “U spomen Matiji Stilinoviću pripadniku starih pravaških stekliša”.

⁶⁸ Dragan Dujmović (1877.–1944.) povjerenik GUS-a. O njemu više donosi članak P. CINDRIĆA i Z. DIZDARA u: *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, ur. Marko Grčić, Zagreb 1997., 104.

⁶⁹ Budak je nakon povratka u domovinu iz Italije (1938.) bio među čestitarima koji su obilježili obljetnicu Marije Kumičić i tada nije izražavao odbojnost prema njoj ili nekima od starijih pravaša. “Zagreb u počast gdje Marije Kumičić”, *Hrvatski Zagorac*, br. 216, na Božić, Zagreb 1938., 4.

spisima, prijavnice i odjavnice stanara, kuponski odrezci od više godina radi kontrole nad izplatama, odrezci od talona za kontorlu vrhu izdanih novih kuponskih araka, razni dopisi, što je sve bilo pohranjeno u mojim ormarima, dok sam ja bila upraviteljicom Doma. Nakon moga izseljavanja sve su te, za historijat Doma toli potrebne stvari, strpane u jedan glomazni ormar i pohranjene u drvarnici pazikuće sa znanjem Odbora novo osnovane Zaklade Otca Domovine. U tom ormaru nalaze se i godišnjaci nekadanje “Hrvatske” i “Hrvatskog Prava”, glasila Stranke Prava, od početka njegova izlaženja, što predstavlja neizmjernu vrijednost kao za političare tako i za historičare sadanjih i budućih vremena.⁷⁰

Pred nekoliko dana sve je to skoro postalo plienom požara, uslied nemarnosti Ustaških podvornika, koji hrpe papira nose u pivnicu /kao da se taj papir ne bi sada mogao spaliti u pećima/, sa odpadcima cigareta, od česa se zapalio papir, srećom po danu, da su vatrogasci odmah mogli pristupiti gašenju. Za taj propust neka se ne krivi pazikuću. Oni su ljudi reda, te su sa mnom i mojim Tomicom 11 godina držali “bivši” Starčevićev Dom u uzornom redu. Njihove opomene ne nalaze posluha kod Ustaških podvornika, a nitko drugi u Zakladi Otca Domovine ne poklanja nikakovu pažnju.

U Zagrebu, 30. studenoga 1941.

Marija Kumičić”

⁷⁰ U prosincu 1941. upućena je molba Pismohrane Ustaškog pokreta članovima bivše Hrvatske stranke prava da im se pošalju svi brojevi *Hrvatskog prava*, *Starčevića* i *Hrvatskog domobrana* “koji su izašli poslije 20. lipnja 1928. pa do konca godine”.

SUMMARY

STARČEVIĆ'S HALL IN THE VORTEX OF WAR: THE PARTY OF RIGHT'S MEMENTOS AT THE TIME OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA

In this article, the author critically analyzes some of the history of the Starčević Hall. At issue is the building which was erected at the time of the rise of modern State Right ideology in honour of Ante Starčević in order to promote the growth of national consciousness surrounding the "Father of the Homeland." Following the opening of the Hall, due to financial problems, it soon came under the control of a joint stock corporation which managed it until the formation of the Independent State of Croatia. Despite the intricate ties between Rightism and the Ustaša movement, the new government wound up the company as soon as the issue of the relationship between the Ustaša ruling elite and the members of the one-time Croat Party of Right, which held the majority of the stock, was raised. The article shows that the leadership of the Ustaša movement considered that some members of the old Party of Right did not sufficiently assist them during the later period of the first Yugoslav state and that these individuals had made unacceptable profits off the Starčević Hall as it was an eminent national institution. Starčević Hall corporation ltd. was dissolved, and the building was turned over to the use of the leading Ustašas. The fate of this company reveals the characteristic outlines of the political culture of the early Independent State of Croatia; the tradition of the Croatian Party of Right was respected, but the fact that the Ustaša movement was the key national movement which determined the rules of behaviour in the new conditions was underscored.

Key words: Starčević Hall, the Croat Party of Right, the Independent State of Croatia